ARH Diss. B-26542

T a r t u R i i k l i k Ü l i k o o l

NSV L iidu ajaloo kateeder

L i i v i a L o i k

T a r t u t ö ö s t u s j a t ö ö l i s k l a s s k o d a n l i k u d i k t a t u u r i p e r i o o d i l

(1920 - 1940)

Diplomitöö

Juhendaja : ajalootead. kandid.
M. L õ h m u s

NSV Liidu aj. kat.
juh. 11. 1936

T a r t u 1966

S I S S E J U H A T U S.

Kodanliku diktatuuri kehtestamisega 1920. aastal muutus Eesti maailma imperialistliku süsteemi koostisosaks. Eestist sai kodanlik väikeriik, mida imperialistlikud suurriigid osavasti mässisid oma finants- ja poliitilisse võrku.

Enne kodanliku diktatuuri kehtestamist moodustas Eesti Venemaa ühe hästiarenenuma tööstusrajooni, kus juhtivateks tööstusharudeks olid masinaehitus, metallitööstus, jt. rasketööstusharud.

Eesti eraldumisega Venemaast kaotas maa majandus ajalooliselt väljakujunenud müügituru; tööstus jäi ilma tähtsast toor- ja kütteaine baasist.

Lääne-Euroopa kapitalistlike riikide huvides oli saada Eestist odavat toor- ja toiduainet, poolfabrikaate, mitte aga konkurentsivõimelist valmistoodangut. Vastupidi, oldi huvitatud igasuguste tööstuskaupade, kõrgete hindadega seadmete, põllutööriistade sisseveost, neile uue turu leidmisest.

Kui 1913. aastal töötas eesti metallitööstuses (ettevõtted 16 ja rohkema töölisega) 11 000 töölist ning 1916.

õli jne. erikaal. Selline suund oli eriti kasulik kodanliku Eesti majanduses võimutsevale väliskapitalile. Nii moodustas isegi masinaehitustööstuses välismaise kapitali erikaal 75 %, põlevkivitööstuses 80 %, tsementitööstuses koguni 100 % jne.[1]

Tööstuses toimunud sügavad struktuurilised muudatused kutsusid esile muudatusi ka tööliste kontsentratsioonis. Kui 1913.a. töötas üle 1 000 töölisega tehastes ja vabrikutes 70,5 % kõigist suurtööstuse töölistest, siis 1939.a. töötas seal vaid 19,5 %, s.t. 3,5 korda vähem. Samal ajal kasvas aga eriti alla 50 töölisega ettevõtete grupp - 1913.a. võrreldes ligi 4 korda.[2]

Tööstustööliste üldarv ei saavutanud ka kodanliku Eesti majanduse kõrgaastatel 1913.a. taset. 1939.a. moodustas tööstustööliste üldarv umbes 38 000 (1913.a. - 43 000).

Tööstuse territoriaalses paiknemises olulisi muudatusi ei toimunud. Tallinn kui juhtiv tööstuskeskus säilitas oma positsiooni ka kodanlikul ajal. Teisel kohal asus Narva, mis ka kodanlikul perioodil jäi tekstiilitööstuse linnaks. Võib

---

[1] A. Veimer, Eesti tööstus tõusuteel, Tallinn, 1949, lk. 7.

[2] O. Sepre, Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses, Tallinn, 1963, lk. 46.

aga öelda, et 20 aasta jooksul ei loodud tööstuse alal Narvas midagi uut. Ettevõtted kiratsesid ja käisid alla.

Kui tsaariajal asus tähtsuselt kolmandal kohal Pärnu, siis vaadeldaval perioodil oli Pärnu kui tööstuslinn surutud tahaplaanile. Talle kuulus vaid 3,2 % linnades paiknevast tööstusest.

Tööstuslinnana kolmandale kohale oli tõusnud Tartu, andes linnade tööstuse kogutoodangust 9,1 %.

Neisse 3 linna oli koondunud 89,9 % tööstuse kogutoodangust.[1]

Käesoleva töö eesmärgiks ongi näidata, milliseks kujunes Tartu tööstuse ja seoses sellega ka töölisklassi iseloom ja omapära kodanliku diktatuuri aastatel, selgitada välja, kas Tartu tööstuses toimisid samad seaduspärasused kui kogu Eesti tööstuses. Kõrvuti tööstusprobleemide analüüsiga on lähemalt peatutud ka Tartu töölisklassi olukorra (nii majandusliku kui õigusliku) analüüsimisel, et selgitada välja Tartu tööliste üldine elatustase, töö- ja elamis-

---

[1] A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn, 1958, lk.61.

tingimused jne. Peale selle on töö eesmärgiks analüüsida Tartus toimunud töölisliikumist, sest kodanlikes allikates väideti, et "Tartus proletariaat kui seesugune puudub" ja seetõttu ei saavat Tartus kõne alla tulla ka tööliste klassivõitlus. [1] Selle väite paikapidamatus ilmneb aga konkreetse faktilise materjali läbitöötamisel. Töös on püütud selgitada välja Tartu töölisklassi võitluse organiseerituse tase, on valgustatud EKP, ametiühingute, Tartu Töölisühingute keskliidu tegevus.

Töö kirjutamisel on kasutatud allikatena teatmeteost "Tartu" I-VI kd., RAKA-s leiduvat arhiivimaterjali, ajalehti "Postimees" ja "Edasi", kodanlikul perioodil ilmunud töölisajakirjandust: ajakirja "Tööliste Hääl", ajalehti "Tööliste Võitlus", "Võitluse Lipp", "Tööliste Elu", "Võitluse Aeg".

Statistilist materjali kodanliku Eesti majanduse kohta on saadud kodanlikest perioodilistest väljaannetest - "Eesti Statistika", "Eesti 1920 - 1930",

Töö koostamisel on kasutatud rida monograafiaid -

---

[1] Tartu I, 1927, lk. 444.

- A. Liebmani "Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost", O. Sepre "Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses" ja "Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest", Ö. Elango "Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni perioodil", "Lehekülgi Tartu ajaloost" jt.

Kahjuks ei olnud võimalik tutvuda põhjalikumalt Tartu Tööbörsi tegevusega, kuna nimetatud fond RAKA-s on hävinenud.

Töö haarab küllaltki pikka perioodi, seetõttu ei ole seatud eesmärgiks teemat läbi töötada mitte üksikute aastate järgi, vaid on käsitletud rohkem problemaatilises laadis.

I PEATÜKK

T a r t u t ö ö s t u s l i k u t o o t m i s e i s e l o o m k o d a n l i k u d i k t a t u u r i p e r i o o d i l .

Kodanliku diktatuuri kehtestamine ei toonud Tartu sotsiaalsesse ja majanduslikku ellu elulisi muudatusi. Kogu Eestit haaranud suurtööstuse laostumine puudutas Tartut vähe, kuna linnas puudusid olulise tähtsusega suurtööstusettevõtted. Nagu eelpool juba nimetatud, tõusis Tartu kodanlikul perioodil Tallinna ja Narva järel tähtsuselt kolmandaks tööstuskeskuseks. Tselluloosivabrik "Waldhofi" purustamise tõttu I Maailmasõja alguses langes Pärnu endiselt kolmandalt kohalt neljandale.

Oma põhiolemuselt oli ja jäi Tartu tööstus ka kodanlikul perioodil kesk- ja väiketööstuseks. Nii töötas 1922.a. andmete järgi valdav enamus Tartu töölistest - 96,3 % väikeettevõtetes. [1]

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, Tartu, 1964, lk. 98

Iseloomulik on ka see, et Tartul kui tööstuslinnal puudub erialane spetsiifika. Kui näiteks Tallinn oli kujunenud põhiliselt metalli- ja masinaehitustööstuse keskuseks, Narva oli tekstiilitööstuse linn, siis Tartu oli mitmekülgse profiiliga töökodade ja pisikäitiste linn. Nii oli 1936.a. linnas umbes 400 väikeettevõtet - 1-5 töölisega. [1] 1923.a. aprillis registreeriti Tartu linnavalitsuses 12 uut väikeettevõtet, sealhulgas J. Treiali lukussepa tööstus - 3 töölisega, Ed. Issaku rätsepatöötuba - 2 töölisega, D. Rööpmanni saapatöökoda - 3 töölisega, M. Mohri kompvekitööstus - 7 inimesega, K. Aksi mehhaanika töökoda - 3 töölisega jne. [2]

Erialade järgi jagunesid töötajad järgmiselt : metallistid - 25,7 % tööstustöötajaist, puidu alal töötajad - 18 %, polügraafiatöötajaid - 11,9 %, kehakatte- ja pudukaubatootjad - 11 %, toidu-, maitseainete ja jookide tootjad - 9,8 %, tekstiilitöötajaid - 8,6 %, nahatöölised - 6,8 % jne. [3]

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, Tartu, 1964, lk. 99

[2] "Postimees" nr. 88, 5. aprill 1923

[3] A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, lk.61.

Iseloomulik on ka tootmiskapitali paiknemine erinevates tööstusharudes. Kuigi Tartus asus 20 % kogu riigi tööstusettevõtetest, oli linnades paikneva suurtööstuse põhikapitalist Tartusse investeeritud ainult 5,8 %. Samal ajal keskmise tööstuse kapitaalmahutused moodustasid 26,5 % ja väiketööstuse omad 17,2 %. [1]

Ülaltoodud näitajad annavadki õiguse põhilist osa linna tööstusettevõtteid töökodadeks pidada.

Suurimateks ettevõteteks olid: Tartu Telefonivabrik -- 140 töölisega, Lellepi masinavabrik - 129 töölisega, kammivabrik "Estico" - 161 töölisega, "Postimehe" trükikoda -- 100 töölisega, "Ilutrüki" trükikoda - 110 töölisega, A de Cogi õllevabrik 63 töölisega, põllutööriistade vabrik "Tegur" 160 töölisega ja Haubneri metallitööstus 35 töölisega. Viimased kaks viis rivist välja 1929-33.a. majanduskriis. [2] Tööliste arv nimetatud ettevõtetes ei olnud aga sugugi stabiilse iseloomuga.

Nagu enamuses Eesti tööstuses, valitses ka Tartu suuremates tööstusettevõtetes väikesmaine kapital.

---

[1] A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, lk. 61., 1953, lk. 62.

[2] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 98.

Nii kuulus näiteks Lõuna-Eesti turu monopoolseks valdajaks muutunud A Le Cogi õllevabrik inglise kapitalile, kuigi tema tegevust juhtisid balti parunid.

Tartu ühe suurima ettevõtte - 1907.a. rajatud Telefonivabriku aktsiate üldarvust kuulus 57 % välismaalastele. Suurimaks aktsionäriks oli Rootsi firma "Ericsson", kelle valduses oli 51 % kõigist välisaktsiatest. Nimetatud firma poolt oli ettevõte ka rajatud. 1930.-ndatel aastatel suurendas vabrik mõningal määral oma toodangut, hakates peale telefoniaparaatide tootma ka raadiovastuvõtjaid. [1]

Eelpool toodud suurtööstusettevõtetes töötajate protsent oli aga suhteliselt väike võrreldes töötajate üldarvuga, moodustades ligikaudu vaid 10 %. Linna tööstuslikku ilmet kujundasid väike- ja kesktööstusettevõtted. Arvestades seda, on tööstusalast analüüsi otstarbekam teostada mitte üksikute ettevõtete, vaid tööstusharude järgi.

Vaatleksimegi tööstusettevõtete jagunemist tööstusharude järgi ning samal ajal ka nende poolt valmistatud toodangu jagunemist 1927.a. andmete põhjal. [2]

---

[1] O. Sepre, Kodanlik Eesti sõltuvuseses imperialistlikest maadest, Tallinn, 1964, lk. 50.

[2] Tartu I, 1927, lk. 509-510.

Tabel 1

Tartu tööstusettevõtete jagunemine tööstusharude ja toodangu järgi.

Tööstusharu	Suur-tööstus-ettev.	Kesk-tööstus-ettev.	Väike-tööstus-ettev.	Kokku	Toodang %	Koht
1	2	3	4	5	6	7
1. Kivi- ja mullat.	-	1	13	14	0,6	XIV
2. Metallitööstus	-	3	72	75	2,5	XI
3. Masinate, tööriistade, instrumentide valmistamine	3	4	54	61	10,3	V
4. Keemiatööstus	-	1	10	11	3,0	X
5. Jõu- ja valgustusjaam	2	1	-	3	4,8	VI
6. Tekstiilitööstus	1	6	57	64	3,9	VII
7. Nahatööstus	1	6	13	20	3,7	
8. Paberitööstus	2	2	13	17	3,7	VIII--IX
9. Sarve- ja kondit.	-	1	-	1	1,1	XIII
10. Puu- ja nikerdustööstus	7	9	94	110	15,3	II
11. Toidu- ja maitseainetetööstus	2	5	26	33	14,2	III
12. Jookidetööstus	2	2	7	11	10,5	IV
13. Rõivastus- ja puhastust.	-	3	654	657	24	I

1	2	3	4	5	6	7
14. Polügraafiat.	2	4	16	22	2,0	XII
15. Ehitusala	1	-	9	10	0,4	XIV
Kokku	23	48	1038	1109	100 %	

Siinjuures on arvestatud, et 1) suurtööstusettevõteteks loetakse ettevõtteid tööliste arvuga üle 19 (mehhaaniliste jõumasinate olemasolu korral) või tööliste arvuga üle 29 (mehhaaniliste jõumasinate puudumise korral).

2) kesktööstusettevõt ted - tööliste arv 5-19.

3) väiketööstusettevõtted - tööliste arv alla 5 (siia kuuluvad ka mitmesugused töökojad ja muud teenendavad pisiettevõtted) [1]

Nagu näha, moodustavad põhilise osa väiketööstusettevõtted (1038). Järgnevad kesktööstusettevõtted (48) ja viimastena 23 suurtööstusettevõtet, kui neid nii võib nimetada.

Tööstusharude järgi on kõige enam ettevõtteid rõivastuse- ja puhastustööstusel - 657, mis moodustab peaaegu poole kõigist ettevõtetest. 657 ettevõttest kuulub vaid 3 kesktööstusesse, ülejäänud 654 on kõik väikeettevõtted (alla 5 töölisega).

---

[1] Tartu I, lk. 506

Teisel kohal on puu- ja nikerdustööstus - 110 ettevõtet. Sellesse rühma kuulub kõige enam suurtööstusettevõtteid - 7. Ka siin on väiketööstus tugevalt arenenud - 94 ettevõtet (oma grupis 2. koht). Kolmandal kohal ettevõtete arvu poolest on metallitööstus - 75; jällegi põhiline osa väikeettevõtetel. Suurtööstus selles osas puudub täielikult.

Metallitööstusest selles mõttes nagu see esines enne I Maailmasõda ei saa juttugi olla.

Kui võrrelda üksikutes tööstusharudes valmistatud saaduste hulka, nende rahalises väärtuses, ilmneb et ligi veerand kogu toodangust (24 %) langeb rõivastuse- ja puhastuse tööstusele.

Teisel kohal on puu- ja nikerdustööstus - 15,3 % üldtoodangust. Sealjuures suurema osa moodustab saeveskite, metsaraieettevõtete, tisleritöökodade, mööblitöökodade jne. toodang.

Kuigi tööstus-ettevõtete arvu poolest kolmandal kohal oli metallitööstus, on toodangu hulga poolest kolmandal kohal toidu- ja maitseainete tööstus.

Põhiline osa langeb jahuveskitele, leivavabrikutele, saia- ja pagariäridele jne. Neljandal kohal on jookide valmistamise tööstus - 10,5 % kogutoodangu väärtusest. Sealjuures ligi 1/3 langeb õllevabrikule. Tööstustoodangu kogusumma

1923.a. moodustas 4,3 miljonit kuldrubla. 1913.a. oli see vastavalt 1,5 milj. kullrubla. Teatud edasiminek on olemas. Koguteoses "Tartu" märgitakse: "Tööstustoodangu rahaline väärtus näib kasvavat. Meie tööstus on omandamas teatavat püsivat ilmet. Ta edukas arenemine näieb olevat kahtlematu, kuigi praegu raske on eeldada, mis suunas järgneb ta edasine areng." [1]

1923.a. linnavalitsuse poolt korraldatud uuringute põhjal ilmneb aga, et "tähtsam osa tööstuslikust tegevusest on määratud linna, siis lähema maakonna jne. elanike tarvete rahuldamiseks." [2]

Nagu näha, on tootmise põhieesmärgiks kindlustada elanikkonna varustamine esmajärgulise tähtsusega tarbeesemetega, toiduainetega jne.

Kodanliku valitsuse poolt rakendatud abinõud maa tööstusliku olukorra parandamiseks, isegi "Tööstusliku orientatsiooni" aastad, ei toonud Tartu tööstuse arengusse mingit murrangut.

---

[1] Tartu I, lk. 510

[2] Sealsamas, lk. 507.

Teatmeteoses "Tartu" öeldakse, et "kui industrialiseerimise väliseks tunnuseks lugeda tööstuses tegevate võrreldavat hulka elanikkude üldarvuga, siis on Tartu industrialiseerimine 1922.a. samal tasemel kui 1897.a." [1]

Edasi analüüsitakse üksikuid tööstusharusid, mille põhjal selgub, et "ligi 25 a. vaheajaga on Tartu elanike tegutsemine tööstuse alal üldjoontes täiesti sarnane. See ulatub lausa kurioosumini. Nii oli puutööstuses tegevaid 1897.a. 2,5 %, 1922.a. - 2,6 %. Tekstiilitööstuses mõlemal aastal 1,9 %. Ka õlle, viina- ja jookide tööstuses on säilinud täpne proportsionaalsus. "Tööstus on vahepeal küll laienenud, samuti kui on suurenenud temas tegutsevate inimeste arv, ent see pole lõpptulemusena mitte kiiremini sündinud, kui rahvastiku üldine kasv, vaid tööstusliku elemendi osatähtsus rahvastikus on täpselt sama, mis 25 aastat tagasi."

Ka kodanliku perioodi järgnevatel aastatel mingit erilist tõusu ei toimu. Pigem vastupidi, kuna rida ettevõtteid langeb majanduskriiside tõttu rivist välja.

Kuigi puutööstuses töötajate arv suhteliselt tublisti tõuseb, langeb aga tööliste üldarv. Nii moodustasid töölised

---

[1] Tartu I, lk. 446.

1922.a. rahvaloenduse andmetel 14,5 % Tartu elanike üldarvust. 1934.a. toimunud rahvaloenduse andmete järgi on linnaelanikkond küll kasvanud 58 876-le (umbes 19,8 %), kuid tööliste osatähtsus on langenud 10,1 %-le.[1] Seega on toimunud mitte ainult seisak vaid ka tunduv tagasiminek.

Järgnevalt vaatleksime lähemalt Tartu tähtsamaid töös-tusharusid ja üksikuid suuremaid ettevõtteid.

Erinevalt üldisest tasemest suutsid üksikud Tartu metallitööstusettevõtted säilitada oma varasemat positsiooni.

Samal ajal kui kogu vabariigi metallitööstus elas üle vapustavat kriisi, suutis sõjaeelse taseme ületada a/s "Tegur" põllutööriistade- ja masinaehitustehas Tartus, kuna tal läks korda osa oma toodangust ekspor tida Nõukogude Liitu.

Oma iseloomult võib Tartu metalli- ja masinatööstust kodanlikul perioodil jagada 3 kategooriasse: suur-, kesk- ja väiketööstus. Suurtööstusse kuuluvaid ettevõtteid oli 3: juba nimetatud a/s "Tegur", seejärel a/s Tartu metallivabrik G. ja H. Lellep ning Tartu telefonivabrik. Kesktööstusettevõtteid oli arvuliselt 10. Sellesse rühma kuulus ka tsaari-

---

[1] E. Kareda, Tartu ärilast ja äridest, Tartu, 1937, lk. 20.

ajal laiaulatusliku tegevusega silmapaistnud Haubneri masinavabrik.

Väiketööstusettevõtete kohta ei ole võimalik arvulisi andmeid täpselt koguda, sest neid oli Tartus väga palju. Siia kuulusid igasugused treimise, paranduse, väiksemate toodete valmistamise ettevõtted, sepikojad jne. Suurtööstusel oli kokku üldse personali 436 inimest (nende hulgas 48 tehnilist spetsialisti, ametnikku). 1923.a. toodangu väljalaskehulga poolest kuulus esikoht "Tegurile" (teisel kohal oli Tartu telefonivabrik ja kolmandal G. H. Lellepi metallivabrik).

Ettevõtete tootmistegevuse laiendamist pidurdas kapitali puudus ja krediidi vähesus.

Tartu metallitööstuses valitseva üldise olukorra kohta kirjutas "Postimees" järgmiselt: "Tartu metallitööstus kannab ikka veel läinud aasta (1923.a.) krediidi kokkutõmbamisega esile kerkinud tööstusele raske seisukorra pitserit. Krediidi puudus annab end igal pool tunda ja seetõttu ei või ükski metallitööstus oma seisukorda heaks kiita. Sel aastal (1924.a.) seisukord on märksa paranenud. Palju enam sünnitab Tartu metallitööstusele raskusi see asjaolu, et kaubatarvitajad kaupu suures osas krediidi peale tahavad saada. See on seletatav põllumeeste ostujõuetusega (1923.a. oli ikaldusaasta - L.L.). Et Tartu metallitööstus peamiselt

põllumeestele toetub, siis mõjus see ka tootmisele. Vabrikutel ja tööstustel on nii mõndagi ruumide ja sisseseadete täiendamised nahas." Saadi palju tellimusi, aga paljud vabrikud ei suutnud kõiki tellimusi täita. Ei puudunud ka välismaa tellimused, eeskätt Tartu telefonivabrikule, kes said neid [illegible] Leedust, Lätist ja Soomest. [1]

Tartu juhtivaim metallitööstusettevõte a/s "Tegur" oli asutatud 1880.a. F. Faure poolt. 1920.a. läks vabrik a/s "Teguri" valdusse. Enne 1920.a. töötas ettevõttes umbes 50 töölist ja oli varustatud võrdlemisi halva tehnilise sisseseadega. Peale valamis- ja sepikoja laiendamist suurenes tööliste arv tunduvalt, ulatudes 1924.a. 200-ni.

Ettevõttes valmistati põhiliselt põllutöömasinaid ja -riistu. Vabriku toodangu nomenklatuuri kuulusid adrad, vedruäkked, laialtkülvimasinad, vilja sorteerimis- ja puhastamismasinad, hekslimasinaid, saekaatrite sisseseadeq; peale selle teostati remonttöid ja mitmesuguseid valamistöid: kujud, kirikukellad, mälestussambad jne. Sageli oli atrade, külvimasinate jm. põllutööriistade osas nõudmine isegi nii suur, et tellimusi ei jõutud rahuldada.

---

[1] "Postimees" nr. 89, 31. märts 1924.

Tootmise laiendamist piiras aga "ruumikitsikus, krediidi nappus ja raskus toormaterjali saamisel." [1]

1923.a. lasi "Tegur" müügile 55 miljoni marga eest valmiskaupa; seejuures tarvitades 12 miljoni marga eest välismaalt sisseveetud toormaterjali ja 9 miljoni marga eest kodumaist toormaterjali, milleks oli vanamalm. Tööliste palkadeks läks aastas 14 miljonit marka. Järelikult moodustas ettevõtte kasum - 20 miljonit marka, mida rakendati tootmistegevuse laiendamiseks. [2]

1922.a. valmistatud toodangu koguses oli 3020 atra, 90 viljakoristajat, 15 hekslimasinat, 26 vedruäket jne.

Enamus toodangust läks kodumaiste vajaduste rahuldamiseks, kuid nimetamisväärne osa valmistati ka Nõukogude Venemaa tellimusel (1922.a. mais saadeti Nõukogude Venemaale 1600 põllukünniatra). [3]

Mis puutub toodangu kvaliteeti, siis "võib öelda, et tarvitajate keskel mingit nurinat esile kutsutud ei ole. Kõik tarvilikud põllumeeste näpunäited on arvestatud, kuna

---

1 "Postimees" nr. 12, 14. jaan. 1923.

2 "Postimees" nr. 308, 17. nov. 1924.

3 "Postimees" nr. 103, 10. mai 1922.

ülikooli põllumajandusteaduskonna katseväljal järjekindlalt proovikündisid on korraldatud ja siis üksikud puudused vabrikule teada antud. Vabrik on siis kõik teinud, et atrade headust tõsta ja neid meie oludele vastavaks muuta." [1]

Ettevõtte arengut soodustavaks teguriks olid kahtlemata kohaliku turu nõudmised, sest Eesti jäi oma majanduslikult iseloomult agraarmaaks. Kuna toodangu kvaliteet oli küllaltki kõrge, ei tarvitsenud karta ka välismaist konkurentsi. Tooraineena sai kasutada kohalikku vanametalli.

Ometi viis 1929-33.a. majanduskriis vabriku rivist välja. Järelikult oli tootmise tõus 20-ndatel aastatel siiski ajutine, kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni perioodi teatava majandusliku elavnemise ja tõusuga seotud nähtus.

Teiseks tähtsamaks Tartu metallitööstus ettevõtteks oli a/s Tartu telefonivabrik (asut. 1907.a. eraettevõttena). 1912.a. alates muudeti vabrik aktsiaseltsiks, kuhu kuulusid F. Kangro, R. Fischmann, G. Lell, N. Ruutti, P. Koik, G. Griep.

1924.a. ulatus tööliste arv vabrikus 136-ni. Telefonivabrik oli kogu Tartu üks paremini mehhaniseeritud ettevõt-

---

[1] "Postimees" nr. 89, 31. märts 1924.

teid, kusjuures sisseseade pärines Ameerikast.

Hea tehnilise sisseseade tõttu oleks vabrikul olnud võimalik täielikult rahuldada nii sise- kui välisturu nõudeid. (Aastas valmistati ettevõttes keskmiselt 5 000 igasugust telefoniaparaati ja 100 keskjaama kommutaatorit). Ajalehest loeme: "Sellele vaatamata, et meie telefonide tarvitamine iga päevaga kasvab, pole meil võimalik vabriku suurt produktsiooni kodumaal ära tarvitada, sest samu kaupu veetakse väljast sisse ja antakse tellimusi välismaa firmadele. Kuid viimasel ajal on vabrik juba välisriikides oma töö headuse ja hinna tõttu suurt tähelepanu leidnud. Seepärast on Tartu telefonivabrik praegusel ajal suuremate tellimistega välisriikidest varustatud."[1]

Ettevõtte toodangut eksporditi Lätisse, Leedusse, Soomesse.

Kolmanda metallitööstuse suurettevõttena oli Tartus tuntud veel a/s Tartu metallivabrik G. H. Lellep. Tööstus oli asutatud 1885.a. C.Lesta ettevõttel. 1919.a. muudeti ettevõte aktsiaseltsiks.

---

[1] "Postimees" nr. 90, 1. aprill 1924.

Vabrik valmistas siseturu jaoks peamiselt rehepeksumasinaid, veeturbiine, igasuguseid tarbeesemeid põllumajanduse ja ehituse jaoks - pliite, padasid, siibreid, ahjuuksi, vankri telgi, veskite sisseseadeid jne. Erilist tähelepanu äratasid Lellepi metallivabriku rehepeksumasinad, just seetõttu, et neid püüti muuta võimalikult sobivateks kohalikele oludele. Lisaks sellele olid nad ka tunduvalt odavamad kui importmasinad. Nii maksis Lellepi vabrikus toodetud viljapeksumasin 275 000 marka. Rootsi Thermaaniuse masinaga 320 000 marka. [1]

Kodumaistele masinatele leidus küllaltki suur ostjaskond, sest nad võisid nii hinna kui ka kvaliteedi poolest väljamaa kaubaga kindlalt võistelda.

Ettevõte, mille tootmisalane tegevus kodanliku diktatuuri päevil tunduvalt alla käis, oli Haubneri masinavabrik (asut. 1880.). Vabrikus töötas 1924.a. vaid 35 töölist, kuigi ettevõtte tehniline varustatus oli korralik ja oleks võimaldanud hoopis suuremaarvulisemat töötajaskonda. Vabrik valmistas põhiliselt igasuguseid puutöömasinaid (saed, höövlimasinad, lihvimismasinad, isegi lauavabrikute ja saeveskite sisseseadeid). Kuna välisturul ettevõte konkureerida ei suutnud, siseturu nõudmiste järgi mingit tegevuse laiendamist ette näha ei

---

1 "Postimees" nr. 90, 1. aprill 1924.

olnud, tegeles Haubneri masinavabrik veel mitmesuguste remonttöödega, treimis- ja lihvimistöödega. 1929-33.a. majanduskriisi tagajärjel langes ettevõte rivist välja.

Väiksematest metallitööstusettevõtetest Tartus võiks veel nimetada Jaan Ratniku masinavabrikut (15 töölisega), kuigi sisseseade poolest oleks vabrik võinud töötada 60 töölisega. Põhiliseks tegevusalaks olid jällegi põllutöömasinatele remonttööde teostamine. Samas olukorras oli ka Peetsi raua tööstus, mis oli spetsialiseerunud küll piimameiereide sisseseadete valmistamisele, kuid teostas põhitöö kõrval hulgaliselt valamis- ja remonttöid. Töölisi oli ettevõttes 23.

H. Maasingu peenmehhaanika töökoda, kus töötas 11 töölist, tegeles samuti põhitöö kõrval remontimisega. [1]

Enamus metallitööstuse toodangut valmistati siseturu jaoks tellimuste järgi. Vabaturule kaupade valmistamiseks puudus kapital ja riigi poolt antav krediit.

Kodanliku perioodi vältel toimus eriti suur tagasiminek Tartu trükitööstuses. Selle otseseks põhjuseks oli asjaolu, et enne sõda valmistas Tartu trükitööstus suurel hulgal trükitöid Venemaa jaoks. Vene turu kaotamisega vähenes trükitööliste arv Mathieseni trükikojas (asut. 1848.a.) 108-lt tööliselt

---

[1] "Postimees" nr. 90, 1. aprill 1924.

30-le töölisele. Laakmanni trükikojas töötas 1900-1908.a. 90 töölist, 1924.a. 55 töölist.[1] Enamikes trükikodades olid sisseseaded vananenud, kuna rasked majanduslikud tingimused ei võimaldanud neid uutega asendada.

Küllaltki suur osa Tartu töölistest leidis tegevust puutööstuses, kuigi selles tööstusharus väljapaistvad suurettevõtted puudusid. Puutööstuse alla kuulus 5 lauavabrikut, 2 suuremat mööblivabrikut (Bandelieri ja A. Mohri mööblivabrikud), 6 klaveri- ja mänguriistade vabrikut, 1 spordiriistade vabrik ja 21 registreeritud tisleritöökoda.

Suuremaks ettevõtteks oli a/s Balti spordiriistade vabrik (asut. 1913.a.) 70 töölisega. Peale spordiinventari valmistas vabrik koolidele õppevahendeid, pinke jm. Sporditarbeid eksporditi Leedusse, Lätisse, Poolasse.

A. Mohri mööblivabrik, mis I Maailmasõja algul töötas 225 töölisega, töötas 1924.a. ainult 20 töölisega, sest puudus turg. Samal ajal veeti Saksamaalt mööblit sisse. Sellise nähtuse suhtes ei suutnud "Postimees" jätta märkimata: "Siin peame jälle natuke oma majapidamise peale mõtlema, ta revideerimise alla võtma".[2] Kodanluse majanduspoliitikasse see muudatusi muidugi ei toonud.

---

[1] "Postimees" nr. 92, 3. aprill 1924.
[2] "Postimees" nr. 93, 4. aprill 1924.

Keemiatööstuse alla kuulusid Tartu pärmivabrik, "Veronika" seebivabrik, arstirohtude valmistamistööstus "Helios", värnitsavabrik "Astra" jt. Pärmivabrik töötas vaid 35 %-lise töökoormusega. Uue välisturu leidmist takistasid transpordiolud ja kõrged välismaa kaitsetollid. Tänu heale kvaliteedile Tartu pärmivabriku toodang ei suutnud välismaa pärmitööstustooted Eesti turule tungida.

Üleriiklik tähtsus oli Tartu vilditööstusel, sest kohalik Heppe ja Ko. vilditööstus oli suurem omasarnane Eestis, tahvelvildi valmistamise osas isegi ainuke riigis. Tartus asus ka üks neljast Eesti linatööstusest, mille toodangut eksporditi isegi Rootsi. Villatööstusettevõtteid oli linnas 6, kuid neil oli aga ainult kohalik tähtsus.

Tartu ettevõtetest võiks nimetada veel 4 kammi- ja nööbitööstust; kõik nad olid oma iseloomult aga väikeettevõtted 5-9 töölisega.

Linnalisse alluvusse kuuluvatest ettevõtetest Tartus oli vanimaks gaasivabrik, mis asutati 1880.a. Siis kasutati gaasi peamiselt tänavate valgustamiseks. 1910.a. algas elektrivalgustuse võitlus gaasivalgustusega. Vaatamata sellele oli gaasi tarbimise ja tootmise haripunktiks 1914.a., mil toodeti 891 000 m^3 gaasi ja gaasitorude üldpikkus ulatus 43 km, tänavat valgustas 536 laternat. Koduses majapidamises ja tehniliseks otstarbeks kasutati tol ajal gaasi suhteliselt vähe.

Elektri võidukäiguga vähenes gaasi osatähtsus järjest. 1934/35.a. toodeti gaasi ainult 390 000 m ^{3}. Sellest ligi pool kulus tänavate valgustamiseks. Valmistatud gaasi hulk seisis kogu kodanliku perioodi peaaegu ühesugusel tasemel, küündimata kunagi 1914.a. tasemele. [1] 1922.a. gaasitoodang vastas koguni 19 sajandi lõpu tasemele. [2]

Gaasitarbimise järsk tõus algas alles nõukogude perioodil 1949.a. seoses korterite gasifitseerimisega.

Kodanlikul perioodil peeti üheks Tartu suurettevõtteks ka Linna tapamaja. Tapamaja kuulus monopolistliku iseloomuga ettevõtte "Estonia Eksporttapamajad" koosseisu, millel olid suured ettevõtted peale Tartu veel Tallinnas.

Nimetatud ettevõte maksis protsentide summas Tartu osakonna järgi 1930.a. eest 22,2 % Inglise firmale ja 13,8 % Eesti kommertspangale, mis oli aga teatavasti Saksapanga valduses. [3]

Ettevõtte töö kohta kirjutatakse järgmist: "Tapamajas tapetud sigade arv on võrreldes läbivaatusele toodud juba tapetud sigade arvuga 5 % 1922.a, kunagi tapamaja sisseseaded

---

[1] Tartu juht ja teatmik, Tartu, 1963, lk. 42

[2] Tartu I, lk. 480.

[3] O. Sepre, Kodanlik Eesti sõltuvuses imperialistlikest maadest, lk. 54.

oleks võimaldanud palju suurema tappearvu. Rahalist külge võib tunnistada rahuldavaks. Tapamaja tegevus on vahetpidamata arenenud, saadav kasu on silmapaistev summa ja ettevõtte põhimäärtus on järjest kasvanud." [1] Vaatamata sellele on ilmne, et tapamaja töötas tunduva alakoormatusega.

Keskmiseks päevatoodanguks oli umbes 500 kg vorsti; toodangu kvaliteeti ei kontrollitud. Tänapäeval annab ettevõte umbes 15 korda rohkem toodangut kui 25 a. tagasi.

Ka linna pudretivabrikut loeti üheks vanemaks ettevõtteks 1919.a. läks see ettevõte linna valdusesse. Pudretivabrikus töötati ümber kogu linna mustus ning saadud toodang müüdi põlluväetisena maarajoonidele. Kuni 20-ndate aastateni leidus pudretil rohkem tarbijaid, kui suudeti toota.

1923. ja 24.a. töötas vabrik juba kahjudega. Esiteks olevat nõudnud suuremaid kulutusi uue inventari muretsemine, teiseks ei suutvat põllumehed põllumajandussaaduste hinna languse tõttu pudreti eest enam endist hinda maksta. Seetõttu kavatseti pudreti hinda alandada 50 %. Sellega langesid kahtlemata vabriku tulud. [2]

---

[1] Tartu I, lk. 485

[2] Tartu II, 1933, lk. 195.

Nimetatud ettevõtete kujunemise kohta "võib arvata, et kodu- ja käsitööstuse ümberkujunemine vabrikutööstuseks sündis üsna aeglaselt, üksikud väikekäsitööstuslikud ettevõtted jäid veel õige kauaks püsima." [1]

Milliseks kujunes Tartu tööstussaaduste turg? Kuna eelpool toodud üksikute ettevõtete puhul oli lähemalt peatutud ka nende toodangu realiseerimisel, piirdusime vaid kokkuvõtete tegemisega.

Kõigepealt rahuldati linna, siis maakonna vajadusi. Põhiliseks oli kujunenud Kagu-Eesti turg.

Tabel 2 [2]

Tööstussaaduste müügi teostamine.

Tööstusharu	Kogutoodangust müüdav %			
	Tartus	Tartu-maal	Mujal Eestis	Väliskriikides
1	2	3	4	5
1. Kivi- ja mullat.	72,1	25,4	2,5	-
2. Metallitööstus	66,5	30,1	3,4	-
3. Masinate, tööriistade t.	49,3	30,8	19,3	0,6
4. Keemiatööstus	69,7	12,3	16,9	1,1

[1] Tartu I, lk. 218.

[2] Tartu I, lk. 513.

1	2	3	4	5
5. Jõu- ja valgustusj.	100,0	-	-	-
6. Tekstiilitööstus	61,3	35,7	2,8	0,2
7. Nahatööstus	78,1	11,2	10,7	-
8. Paberitööstus	56,6	12,4	31,0	-
9. Sarve- ja kondit.	-	-	100,0	-
10. Puu- ja nikerdust.	68,2	10,7	12,8	8,3
11. Toidu- ja maitseained.	68,8	9,4	20,5	1,3
12. Jookide tööstus	35,7	12,0	52,3	-
13. Rõivastus- ja puhastust.	91,1	4,0	4,9	-
14. Polügraafiat.	82,3	9,5	8,3	-
15. Ehitusala	83,3	16,7	-	-

"Saaduste müük teistesse maakondadesse on algamas, müük välismaale tähtsusetu." [1]

Maakonna varustamisel on esikohal masina-, tekstiili-, kivi- ning mulla tööstustoodang. Tartu maakonda müük moodustab 11 % linna aastasest kogutoodangust. Väljaveole teistesse maakondadesse rajanes täielikult sarve- ja konditööstus.

---

[1] Tartu I, lk. 507.

Sel teel vabanes poolest oma toodangust ka õlletehas.

Üldiselt oli kaubandus Eesti ülejäämud rajoonidega mitte eriti ulatuslik. Põhjustena tuuakse järgmised momendid: "Tööstussaaduste müümine on korraldatud nõrgalt. Ettevõtetel puuduvad müüki soodustavad abikauplused, laod ja esindused mujal siseriigi linnades ja alevites. Saadusi müüakse ka kohale ilmunud ostjale või ostjailt saadud tellimuste peale. Reklaamilõtvus ja agentuuritegevuse puudumine on üheks tööstustoodangu eduka arenemise takistuseks." [1]

Eksport välismaale moodustas tähtsusetu osa. Kõige enam veeti [illegible] välja puu- ja nikerdustööstuse toodangut - 8,3 % kogutoodangust. Põhiliseks eksportartikliks selles osas oli metsamaterjal. Lisaks veeti välja ka spordiriistade tehase toodangut.

Järgnevad toiduainete tööstus - 1,3 % ja keemiatööstus - - 1,1 %.

Järjest laienes eksport telefonide ja raadioaparaatide arvel. Üle poole toodetavatest telefoniaparaatidest eksporditi [illegible] Soome, Leedusse, Lätisse, isegi Türgisse. [2]

Linatööstussaadusi eksporditi Rootsi, Hoppe ja Ko tahvel-

---

[1] Tartu I, lk. 514

[2] O. Sepre, Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest, lk. 50.

oleks kõige tähtsam Venemaa, kuid praegu seal valitseva korra juures ei saa seda turgu veel kasutada. Tulevikus tõotab Venemaa oma läheduse tõttu meie vabrikusaadustele väga soodsaks müügikohaks saada, mille ootel tehased julgesti tagavarasid valmistada võiksid. Selle asemel peavad nad aga lähemal ajal tööstuse kas hoopis seisma jätma või vähema arvu töölistega edasi töötama. Tööstusitel puudub kapital, mis võimaldaks suurte tagavarade soetamist. Nii seisab siis Tartu tööstus olulise küsimuse ees, mille lahendamisest tema edaspidine edukus ära ripub. Kas suudab ta praegu tarvilikku välisturgu leida ehk saab ta niisugusel määral krediiti, et tal võimalus avaneb Venemaa peale ootama jäädes tagavarasid valmistama hakata. Peale muu kavatsevad Tartu tööstusid vabariigi valitsusele märgukirja saata, milles Tartu tööstuse seisukorda kirjeldatakse ja palutakse abiks olla välisturgude otsimises ja tööstusitele krediidi saamist riigi poolt võimaldada. Loodame, et energilised püüdlused tööstusid kõigist kitsikustest üle saavad ja Tartu tööstusel mitte kängu jäämist karta ei ole." [1]

Vaatamata kõigele jätkas kodanlik valitsuse Nõukogude Liidu isoleerimise poliitikat.

---

[1] "Postimees" nr. 68, 30. märts 1928.

Mis puutub Tartu tööstus ettevõtete tootmiskultuurilisse tasemesse, siis ei nõua palju tõestamist, et selgitada valitsevat töökaitse tervishoiu eeskirjade jämedat rikkumist, madalat mehhaniseerimise taset jne.

Kui näiteks eeskirjade kohaselt loeti ühe töötaja jaoks ettevõttes vajalikuks 15 m ^{3} õhku ja valgustusminimumiks 25 % (s.t. aknapind peab moodustama 25 % põranda pinnast), siis teatmeteoses "Tartu" tuuakse selles osas järgmised näitajad:

polügraafiatööstuses 1 inimese kohta 8 m ^{3} õhku
ehitusala " 1 " " 10 m ^{3} "
sadula " 1 " " 11 m ^{3} "

Äärmiselt väike oli see jalanõude- ja metallitööstuses, kus 1 inimese kohta tuli õhku vaid 4 ja 6 m ^{3}. Eriti halb oli olukord seebi- ja kammivabrikus, kus toorainete ümbertöötlemine rikkus tugevalt õhku. [1]

Väiketööstuses leitakse õhu kubatuurmaht täiesti küllaldane olevat. Samal ajal aga valgustus oli rahuldav vaid 4 juhul, kesktööstuses koguni 3 juhul. Viletsaim valgustatavus oli masinatööstuses, kus see ühes ettevõttes oli vaid - 0,6 %!

---

[1] "Tartu" I, lk. 519.

Suurtööstuses oli alla normi valgustatavus pärmivabrikus - - 3 %, õllevabrikus - 4 %, sadulsepatöökojas - 5 %. [1]

Ka koguteoses "Tartu" tunnistatakse, et "tööstusliku tervishoiu tasemes ei saa märkida tähelepandavaid edusamme." [2]

Töötingimuste parandamiseks midagi radikaalset ette ei võetud, kuigi "terishoiulise järelvalve alla kuuluvate asutiste ja ettevõtete revideerimist teostati korduvalt." Kahtlemata ei saanud tervishoiukomisjonide tööl olla tõsisemaid tagajärgi, kui isegi puhtusenädala korral peale "laialdasi revideerimisi avaldati ajakirjanduses artikleid puhtuse ja korra tähtsusest", millega kogu töö piirduski. [3]

Töökojad olid sageli mustad, tolmused, ilma ventilatsioonita ja poolpimedad ega vastanud mingisugustele tervishoiunõuetele. Esines juhtumeid, kus töökodade õhusoojus ulatus isegi alla 0 °-i. Puudusid pesemisruumid ja tööriiete hoiuruumid. Nendel põhjustel esines tööliste seas mitmesuguseid haigusi ja väljaminekud haiguskindlustuse alal olid suured. [4]

---

[1] "Tartu" I, lk. 518

[2] ENSV, RAKA, f.4364, n.1, sü. 55, l.72

[3] Sealsamas, l. 73

[4] "Töö ja Tervis" nr. 2, 1927, lk. 19.

Kuna enamus Tartu tööstusettevõtteid olid vanad, olid tööruumid uute tehniliste sisseseadetega varustamise tõttu muutunud kitsaks, sageli puudusid vajalikud kõrvalruumid jne. Isegi Tartu Telefonivabrik kannatas ruumikitsikuse all. Nii puudus Ustvanski nahavabrikus, kus töötas 75 töölist, riietusruum, samuti söögiruum. Töölisajakiri "Tööliste Hääl" kirjutas selle kohta: "Tihti võib tööline leida oma riideid prahikastist, samast võib leida ka söögi."

Ka G. Peetsi masinavabrikus puudus täiesti riide- ja söögiruum. Peale halbade töötingimuste oli nimetatud vabrik tuntud veel töölistega halva kohtlemise poolest. Ettevõttes rikuti pidevalt töökaitseseadusi. Ületöötunde tehti piiramatult. 1936.a. suvel töötasid mõned töölised kuni 500 ületöötundi. Nende tundide eest aga lisatasu ei makstud.

Tartu Tapamajas olid olemas küll kõik vajalikud tööruumid ja kõrvalruumid, kuid töölistele, kes töötasid märjal tööl, ei antud vabriku poolt ~~kn~~ veekindlaid saapaid, vaid töölised pidid töötama oma jalanõudega, mis "juba paari tunni järel olid läbi ligunenud ja selle tagajärjel tuli töötada märgade jalgadega." [1]

---

[1] "Tööliste Hääl" nr. 11, nov. 1937, lk. 257

Lisaks nimetatud tervishoiu nõuete rikkumisele esines sageli möödahiilimisi igasugustest töökaitseseadustest, mis põhjustas raskeid tööõnnetusi.

Õnnetusjuhtumite peamised põhjused tööstusettevõtetes olid Eesti Tööliste Kindlustusühisuse andmetel järgmised: esikohal on komistamine, astumine viga tekitavatele esemetele, tõuked - 25 %, järgnevad tööriistade kukkumine - 15 %, tööliste endi kukkumine - 10%. Selgub, et töö- ja jõumasinad ei põhjustagi tööõnnetusi sellises ulatuses kui tavaliselt arvatakse. Neile langeb vaid 10 %. Edasi järgnevad käsitööriistadega tekitatud vigastused - 7-8 %, sööbivad ained - - 3 %. [1] Kõik need on põhjused, mis parema töökorralduse ja töökaitse puhul oleksid kõrvaldatavad.

Tõame järgnevalt Tartu Üldhaigekassa liikmete tööõnnetusjuhud 1934-1936.a., mille tagajärjeks oli töövõime kaotamine.

---

[1] "Eesti Statistika", 1934, lk. 375.

Tööõnnetuste liigitelu 1934-1936.a.

Tabel 3 [1]

Tööõnnetuste liigid	1934	1935	1936
1. Haavad, põrutused, nahamarrastused	235	250	490
2. Põletushaavad	35	33	48
3. Lõike- ja rebimishaavad	89	96	132
4. Pistehaavad	27	29	61
5. Kehaliikmete kaotus	2	3	1
6. Nihestus	1	-	-
7. Luumurrud	21	29	42
8. Venitused, väänamised	13	33	38
9. Silmavigastused	4	2	1
10. Muud	13	7	23
Kokku	440	482	843

1936.a. alates on õnnetusjuhtumite arv järsult tõusnud - - peaaegu poole võrra. Suurem enamus tööõnnetusi on mitmesugused haavad, põrutused jne. Teisel kohal on luumurrud, kolmandal venitused, väänamised jne.

[1] ENSV RAKA, f. 4364, n.1, sü. 53 l. 252.

Surmajuhte tööõnnetuste tagajärjel oli Tartu ettevõtetes üldhaigekassaliikmete kohta 1934.a. - 2, 1935.a. - 2, 1936.a. - 4. [1]

Üks suuremaid õnnetusjuhtumeid Tartus toimus 1927.a. a/s "Heliose" püssirohu peenendamise töökodades. Tekkinud plahvatuse tagajärjel sai surma 8 töölist. Plahvatus oli tingitud äärmisest hoolimatusest ja lohakusest tööstuse juhatuse poolt, kes ei täitnud kehtivaid määrusi ega pidanud silmas isegi kõige lihtsamat ettevaatusabinõusid. [2]

Riiklik järelvalve kehtivate töökaitseseaduste täitmise üle nõrgenes. 1927.a. koondati töökaitse ametnike arvu - - töökaitse komissaride ja inspektorite arv vähenes peaaegu tsaariaegse tasemeni. Töökaitse amentikud ei suutnud oma vähese arvu tõttu kohustusi korralikult täita.

Vabrikandid ei pööranud tähelepanu ohutustehnikale, mille tõttu õnnetusjuhtumite arvu ei suudetud vähendada. Kindlustatud tööliste hulgas (40 000 - 50 000) oli 1925.a. tööõnnetusi 4 681, 1926.a. - 5 512 ja 1927.a. - 5 551 juhtumit. [3]

---

[1] ENSV RAKA, f. 4364, n.1 sü. 53 l. 162.

[2] Õ. Elango, Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastatel (1925-1929), Tallinn, 1958, lk. 41.

[3] "Eesti Statistika" 1929, lk. 509.

Seega sai aasta jooksul vigastada vähemalt iga üheksas tööline.

Töökaitse seaduste rikkumise kõrval esines sageli ka gus-kindlusseaduste rikkumist, hoidumist kohustuslikest tööliste kindlustamisest haiguste vastu jne.

1937.a. võrreldes 1935.a. oli avastatud seaduste ja määruste rikkumisjuhud kasvanud 85 % [1] (kogu riigi ulatuses).

Peale raskete töötingimuste põhjustas tööliste üldist kurnatust ka tööpäeva pikkus. Tööpäeva pikkus, eriti just käsitöölistel, aga faktiliselt ka väiketööstuses töötajail oli piiramatu. Majandusloenduse andmeil kestis harilik tööpäev 28 %-l käsitöölistel 10-11 tundi, 18 %-l käsitöölistel aga üle 11 tunni. [2]

Tööpäeva pikenemine või lühenemine toimus vastavalt maa majanduse üldisele arengule.

1923.-28.a. ulatus tööpäeva keskmine pikkus üle 8 tunni, kusjuures ületunnitööd tehti 7-9 % normaal-töötundidele lisaks. 1929.a. alates võis märgata tööpäeva pidevat lühenemist,

---

[1] "Eesti Statistika", 1938, lk. 328.

[2] A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, lk. 56.

mis kestis kuni majanduskriisi lõpuni. Peale 1933.a. algab aga uus tootmise elavnemine, mille tagajärjel 1937.a. tööliste töömaht töötundide üldarvu järgi ületas 1933.a. taseme 75 %. [1] Põhiliselt toimus see siiski suurtööstuse arvel.

Kesk- ja väiketööstuses tööpäeva pikkuse osas erilistest kõikumistest rääkida ei saa. Suurem stabiilsus tööaja pikkuses on seletatav sellega, et enamuses rahuldati elanikkonna esmajärjgulisi nõudeid, mis vaatamata kriisidele oluliselt ei muutunud (toidu- ja maitseainete tööstus, jookide tööstus jne.). Tööpäeva keskmine pikkus oli aga ka siin ikkagi 8-9 tundi päevas.

Selles osas Tartu tööstus eriti rängalt majanduskriiside all ei kannatanud.

Nagu selgub, võib kodanliku perioodi Tartut täie õigusega nimetada väikekodanlikuks linnaks. Tsaariajast pärinev väiketööstus ei suutnud ka kodanliku Eesti päevil välja kujuneda suurtööstuseks. Pärandina saadud ettevõtted säilitasid tööprotsesside nõrga mehhaniseerimise astme jm.

Säärase tootmise puhul oli tootmiskultuur ja tööviljakus madal ning toodangumaht väike.

[1] "Eesti Statistika", 1938, lk. 300.

II PEATÜKK.

T a r t u t ö ö l i s k l a s s i o l u k o r d k o d a n l i k u d i k t a t u u r i a j a l.

1922.a. rahvaloenduse andmetel oli Tartus 50 342 elanikku, nendest ainult 7 322 töölist, s.o. 14,5 %. Sealjuures valdav enamus nagu juba eespool nimetatud töötas väikeettevõtetes (96,3 %). [1] Koguteoses "Tartu" kirjutatakse sel puhul: "Asjaolu, et suur osa tööstuses tegevaid isikuid on käsitöölised või leiab tööd väiketööstuse ettevõtetes ja suurtööstuski oma väikeste arvude tõttu ainult arenenud kesktööstuse ilmet kannab, annab Tartu rahvastikule juurde veel ühe iseloomuliku joone - siin puudub proletariaat kui seesugune." [2]

Samal ajal moodustas tööliste arv Narvas 45,4 %, elanike üldarvust (kõige kõrgem vabariigis) ja Tallinnas 38,4 %.

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 98.

[2] Tartu I, lk. 444.

[3] [illegible] ja [illegible] ühistus 1922.a. Üldrahvaloenduse andmed, Tartu, 1922, lk. 17-19.

Kuigi Tartu oli tähtsuselt kolmas tööstuskeskus riigis, asus ta aga tööliste erikaalu suhtes linnaelanike üldarvust alles seitsmendal kohal. Temast eespool olid peale Narva ja Tallinna veel Paide, Rakvere, Viljandi ja Pärnu. [1]

Tartu oli ees aga oma kaubanduses tegelevate (14,2 %) ning vabakutseliste ja administratiiv ning ühiskondlikul alal tegutsevate armeega - 13,5 % elanikest. (Tallinnas 12,7 %, Narvas 9,6 %). Sellest tuleneb Tartule veel üks iseloomulik joon - - naisteenijate suur erikaal.

Suurima rühmana üldisest väiketööstuses tegevate massist eraldus rõivastuse- ja puhastuse tööstuse oma - 2 326 töölist, s.o. 31,7 % töölistest. Teisel kohal oli jalanõude tööstus (1 000 töötajat); kolmandana järbnes metalli-, masinate ja aparaaditööstus - 900 töölist. [2]

Siinjuures on arvestatud töötajate hulka ka väikeettevõtete peremehed ja ametnikud.

---

1 Rahva tooala ja ühiskondlik kihistus 1922.a. Üldrahvaloenduse andmed, vihik III, Tallinn, 1925, lk. 17-18.

2 Tartu I, lk. 445.

Peremehi - 2 747

Töölisi - 4 118

Ametnikke - 457

Kokku - 7 322

Tööliste kaadri ettevalmistamisele ei pööratud erilist tähelepanu. Ainult väiketööstuses oli suhteliselt suurem õpilaste osatähtsus. Tartu kohta võib öelda, et "siin õpilaste õpetamises ikka midagi tehti" [1]

Kui kogu Eesti suurtööstuses kõigub õpilaste arv 1 % ümber, siis Tartus on see tunduvalt kõrgem - 7,5 %. Põhjuseks, miks õpilaste protsent on nii väike, pole ainult see,"et tööstuse arenemine ei edene praegu, vaid tähtsal kohal on ka asjaolu, et raskete aineliste tingimuste tõttu puudub inimestel võimalus hulk aastaid olla mitte midagi teeniva või vähe teeniva õpilase seisundis." [2]

Töötajate elatustaseme määramisel olulise tähtsuse omavad palgaolud.

Territoriaalselt kuulus Tartu kodanliku Eesti kõige madalamapalgalisemasse piirkonda.

---

[1] Tartu I, lk. 507

[2] Sealsamas, lk. 516.

Toome tööliste teenistuse rajoonilise võrdluse 1936.a. andmete järgi:

Keskmine teenistus tunnis. [1]

Tallinn	- 31,5	senti
Põhja-Ida raj.	- 23,5	"
Lõuna-Ida "	- 21,5	"
Lõuna-Lääne "	- 24,3	"
Põhja-Lääne "	- 23,9	"

Üldiselt olid kõrgemad ja ühtlasemad palgad Põhja-Eesti piirkonnas. Madalaima teenistusega rajooniks oli Kagu-Eesti ehk Lõuna-Ida, kuhu kuulus ka Tartu. Tallinnaga võrreldes oli seal meestööliste töötasu madalam kuni 40 %, naistel 35 %. [2]

Et kesk- ja väiketööstuses olid palgad üldiselt madalamad kui suurtööstuses, siis kuulus Tartu töölisklass oma rõhuvas enamuses madalapalgaliste hulka.

30-ndatel aastatel erinevus ühelt poolt suurtööstuse ja teiselt poolt kesk- ning väiketööstuse tööliste palgaoludes kasvas eriti järjekindlalt. Võrreldes 1931.a. keskmise

---

[1] "Eesti Statistika", 1936, lk. 321.

[2] "Eesti Statistika", 1934, lk. 303.

tunniteenistuse vahega nimetatud tööstustes oli 1937.a. palkade vahe kasvanud 12,9 %-lt 18 % meestel; naistöölistel oli see veelgi suurem, nimelt 7 %-lt 18 %-le. [1] (vabariiklikus ulatuses).

Palgaerinevuse kasvu põhjustena võiks märkida:

1) Ettevõtete erinev mehhaniseerimise tase. Suuremad ettevõtted on võimelised tehniliselt kiiremini arenema.

2) Suurettevõtetes oli tööliste töökoormuse tõstmine tunduvalt suurem (käsitadaolevate töömasinate arvu suurendamine jne.).

3) Enne II Maailmasõda hoogustunud ratsionaliseerimisliikumine, millel oli jällegi eeldusi ja pinda rohkem suuremates ettevõtetes.

4) Lisatasu vähene levik väiketööstuses.

5) Ületöötundide puudulik arvestamine kesk- ja väikeettevõtetes.

Peale ettevõtete suuruse olenes teenistus kahtlemata ka üksikutest tööstusharudest. Nii ületas polügraafiatööliste teenistus üldkeskmise teenistuse 32 %, gaasi- ja elektri-

---

[1] "Eesti Statistika", 1939, lk. 209.

jaamade ning vesivarustuse tööliste teenistus 27 % võrra, metallitöölistel 20 % võrra. Toidu-, maitseainete-, jookide tööstuse töölistel vaid 5 % võrra. Alla keskmise teenisid näiteks kehakatte- ja pudukaupade tööstuse töötajad - 12 %, tekstiilitöölised koguni 15 %. [1]

Oma mõju avaldas kahtlemata ka kehtestatud kodanlik-fašistliku diktatuuri üldine surve töölisklassile.

Kui võrrelda tööstustööliste nädalateenistust 1933.a. ja 1939.a. ilmneb järjekindel kasvutendents. Kui 1933.a. meestööliste osas nädalateenistus oli 13, 18 krooni ja naistööliste osas 8,73 krooni, siis 1939.a. olid need näitajad vastavalt 18,60 kr. ja 11.40 kr. Meestöölistel oli juurdekasv üle 5 kr., naistöölistel peaaegu 3 kr. (keskmises tööstuses). Kodanlikus Eestis kehtis seadus, mille põhjal võrdse töö korral naistele maksti siiski tunduvalt vähem kui meestele. Nii määrati 1923.a. kindlaks lihttööliste päevapalk järgmiselt: täiskasvanud meestöölisel 250 marka, täiskasvanud naistöölisel 200 marka s.o. 20 % vähem. [2]

---

[1] "Eesti Statistika", 1935, lk. 240

[2] "Postimees" nr. 335, 13. dets. 1923.

Siinjuures tuleb aga silmas pidada ka tööpäeva pikkuse kasvu. Nii kasvas samal perioodil meeste keskmine tööpäeva pikkus 32 min., naistel 21 min. [1]

Toome mõningad andmed Tartu tööliste palgaolude kohta. 1939.a. jaanuarikuus oli Tartu autojuhtide keskmine kuupalk 79 krooni, kaubanduses töötavatel transporttöölistel 70 kr., ehitusala töölistel keskmiselt 84 kr., elektrijaama töölistel keskmiselt 93 kr. [2]

Teatavasti ei määra aga töötajate elatustaset mitte nominaal-, vaid reaalpalk. Reaalpalga määramisel tuleb muidugi eelkõige arvesse võtta nominaalpalga suurust, aga ka tarbe- ja toiduainete hindade taset, maksude ja üüri suurust jne. Kui 1923.a. võtta indeksiks 100, siis 1929.a. oli see 95,9, ega suutnud saavutada enam 1923.a. taset. [3]

On arvestatud, et keskmiselt kulutas töölisperekond korteriüürile - 16,8 %, kehakatetele, jalanõudele - 15,4 %,

---

[1] "Eesti Statistika", 1939, lk. 269

[2] ENSV, RAKA, f. 4364, n. 1, s.-ü. 1339, l. 3.

[3] Õ. Elango, Eesti kapitalismi ajutise ebakindla stabilisatsiooni perioodil, lk. 34.

arstiabiks - 1,4 %, haridusele - 5,4 %, sotsiaalkindlustusele - 2,0 % jne. Kõige suurem osa sissetulekust kulutati kahtlemata toiduainetele - 35 %. [1]

Järgnevas tabelis on võrreldud keskmisi töölisperekondade väljaminekuid üksikute linnade kaupa.

Tabel 4 [2]

Töölisperekondade väljaminekud

	Tallinn	Tartu	Narva	Pärnu
Toitlustamine	37,1 %	41,8 %	43,1 %	42,5 %
Korter	17,1 %	15,3 %	10,0 %	12,6 %
Küte, valgustus	3,6 %	4,5 %	3,7 %	4,2 %
Riietus, jalatsid	14,7 %	13,6 %	13,2 %	13,5 %
Arstiabi	1,3 %	1,5 %	1,7 %	1,8 %
Kindlustus jne.	2,0 %	1,8 %	1,3 %	1,7 %
Kokku	77,8 %	88,5 %	72,9 %	76,2 %

Tartu asub nimetatud kulutuste osas kindlalt esikohal (88,5 %). Kui arvestada ka asjaolu, et nominaalpalk Tartus

---

[1] "Eesti Statistika", 1938, lk. 130.

[2] "Eesti Statistika", 1938, lk. 130.

oli kõige madalam võrreldes teiste toodud linnadega, siis järeldub, et elukallidus Tartus oli kõige kõrgem, vastupidiselt kodanlikele statistikutele, kes lugesid Tallinnat selles osas esimeseks.

Üldine elukalliduse tõus enne II Maailmasõja algust nivelleeris peaaegu täielikult palgatõusu.

1935-38a. tõusid Tartus kõigi tähtsamate toiduainete ja tarbeainete hinnad.

Tabel 5 [1]

Toiduainete hindade tõus Tartus 1935-38 (sentides)

Toiduained (kg)	1935	1936	1937	1938
Rukkijahu	12,4	13,5	15,9	17,7
Nisujahu	20,7	26,8	28,1	29,4
Või	150,9	155,7	159,1	162,9
Seapekk	90,3	111,2	114,1	116,0
Loomaliha	36,4	39,7	45,7	47,2
Piim	7,9	9,1	9,8	10,5
Seep	45,0	47,3	49,2	50,0
Petrooleum	15,0	15,2	14,7	20,0

[1] ENSV, RAKA, f. 4364, n. 1, s.-ü. 53, l. 252-256.

Näeme, et kõigi toodud toiduainete hindades toimub järjekindel tõus (hinnad toodud sentides). Järeldus nagu oleks kodanliku Eesti lõpuperioodil toimunud tunduv töötajate materiaalse heaolu tõus, ei pea toodud faktide põhjal paika. (kuigi nominaalpalgad tõusid - vt. lk. 46).

Korteriolude parandamiseks ei tehtud ära midagi tõsist. Kuigi rajati uued linnakesed - Tamme, Ropka, Tähtvere, moodustas veel 1939.a. ühetoaliste korterite arv 38,4 % (7 686 korterit). Samal ajal oli teisel kohal olevate 2-toaliste korterite arv 4 092 (praegu poole väiksem), 3-4-toaliste korterite arv moodustas 19,7 %. [1]

Toome mõningaid võrdlusandmeid Tallinnaga, mis võimaldavad täpsemalt hinnata korteriolusid Tartus.

	Aasta	1-toalised korterid	2-toalised korterid	3-toal. sed	4-toal.	5 ja enam toalised
Tallinn	1926	51,5 %	14,7 %	10,2 %	8,5 %	15,1 %
Tartu	1927	35,9 %	20,7 %	12,6 %	10,0 %	20,8 %

Esimesel momendil tundub, et Tartu korteriolud on Tallin-

[1] ENSV, RAKA, f. 4364, nim.1, s.-ü. 55, l. 241.

na omadest tunduvalt paremad (eriti 1-toaliste korterite suhtes). Põhjalikuma analüüsi tulemusena selgub, et see paremus kehtib vaid jõukamate ühiskonnakihtide suhtes. Esiteks elasid 1-toalistes korterites põhiliselt töölised, käsitöölised, töötatöölised jne. Seetõttu kuigi Tartus oli 1-toaliste korterite arv tunduvalt väiksem kui Tallinnas, ei tähendanud see mingit elamistingimuste paremust töölistele. Teiseks, asjaolu, et mitmetoaliste (4-5 ja enamtoalina) korterite arv Tartus oli suhteliselt suurem kui Tallinnas, tuli kasuks jällegi ainult rikastele, sest suuremate korterite üürid olid tunduvalt kallimad.

Isegi kodanlik väljaanne märgib: "Pole lohutuseks halvemad korteriolud Tallinnas (absoluutselt). Tartu korteriolude parandamiseks on vaja veel palju teha, eriti silmas pidades, et lähema mineviku ehitustegevus jätab ses suhtes nii mõndagi soovida" [1]

Öeldu kinnituseks toob "Postimees" veel lisamaterjali: "Juurdeehitus oli 1922.a. väga väike, kuna ehituse hinna tõus kasvab aastast aastasse.

---

[1] Tartu I, lk. 275.

Lisaks on äride, kontorite, trahterite, teemajade alla 1919.a. saadik Tartus võetud 44 korterit, milles 207 inimest elasid. Majad lagunevad, kuid uusi ehitatakse juurde vähe. Viimastel aastatel on linnas umbes 30 maja elamiseks kõlbmatuks muutunud, osalt tulekahju läbi, osalt vananemud. 1922.a. oli linnas 14 tühja elamiseks kõlbmatut maja, milledes kokku 70 tuba ja kus varem elas 144 inimest. Maju, mis elamiseks kõlbmatud (laed, katused sisse langenud, ahjud, põrandad lagunemud), kuid milledes korterite puudusel inimesed elutsesid oli 1922. Tartus 19-120 maja, kus 184 inimest elas." [1]

Muidugi on viimaste toodud näide äärmuslik nähtus, kuid kui vaadata korteriolusid Tartus üldse ja eriti tööllisklassi positsioonidelt, siis selgub, et enamik töölisperekondadest elas 1-toal. korterites. Tubade arvult olid suuremad korterid kasutada vabakutselistel kaupmeestel, töösturitel ja majaperemeestel. Ka ametnikel olid keskmisest paremat laadi - (enam kui 2 toaga korterid + köök.). "Väikesed on seevastu tööliste, õpilaste ja töövõimetute kor-

---

[1] "Postimees" nr. 60, 4. märts 1923.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

terid. Kööktubade elanikeks on eeskätt just viimastena nimetatud kihid. Vastava rühma korterite üldarvust moodustavad kööktead töölistel ja teenijail 65,4 %, töövõimetutel 62,1 %, õppinud töölistel 46,5 %, käsitöölistel 39,4 %."

Torkab silma ka korterite suuruse erinevus ühiskondlike kihtide järgi (põrandapinna suhtes). Nii oli lihttööliste ja teenijate korter vabakutseliste korterist väiksem umbes 3,3 korda, ärimehe korterist 2,7 korda, majaomaniku korterist 2,6 korda. Korteri suurus peegeldas ka üksikute töölisklonna rühmade majandusliku taseme erinevust. Esikohal olid väikeettevõtjad, jättes teiseks õppinud töölised ja kolmandaks lihttöölised. [1]

Elanikkonna tihedus osutub kõige suuremaks väikestes korterites. Ainult 9,6 % 1-toaliste korterite elanikke on üksikud. Valdavas enamuses on 1-toaliste korterite elanike tihedus 3-4 inimest.

Võrdlemisi kõrge, ligi 2 inimest keskmiselt toa kohta, on elanike tihedus ka 2-toalistes korterites.

Alles 3-4-toalistest korteritest alates läheneb elanike tihedus piirile - igal inimesel on oma tuba. [2]

---

[1] Tartu I, lk. 268 ja 272.

[2] Sealsamas, lk. 253.

Tööliste korteriolud ei vastanud enamuses tervishoiunõuetele.

Elektrivalgustusega oli varustatud aimult 32,5 % korteritest, seejuures 91,2 % suurkorteritest, 65,1 % keskmise suurusega korteritest ja 20,8 % väikekorteritest (kuni 2 tuba). Rajoonidest oli elektrivalgustuse suhtes kõige paremas olukorras kesklinn.

Ka korterite õhuvarustuse suhtes oli paremas olukorras kesklinn, kõige halvemas aga linnaäärsed rajoonid, kus asetses enamus väikekortereist. 1-toalistest korteritest asus 1927.a. andmeil 2/3 linna äärtel. [1] Ka koguteoses "Tartu" oldi sunnitud tunnistama, et "kui võrdleme rajoonide järjekorda tööliste protsentuaalse suuruse järjekorraga seoses korterite kvaliteediga, siis torkab silma peaaegu täielik paralleelsus: mida halvemad on rajooni korteriolud, seda suurema protsendi elanikest rajoonis moodustavad töölised." [2]

Nii leidus mitterahuldavaid kortereid Karlova rajoonis 50,2 %, Pärna rajoonis 47,8 %, Ropka-Piiskopi rajoonis 45,1 %, Tamme rajoonis 36,7 %. [3]

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 99.

[2] Tartu I, lk. 268.

[3] Sealsamas, lk. 275.

Kogu kodanliku perioodi omas töötajate elatustaseme määramisel olulist tähtsust korteriüüri küsimus.

1926.a. mõttis riigikogu vastu üüriseaduse muutmise ja ärakasutamise seaduse, millega majaperemeestele anti vaba voli üüri kõrgendamiseks ja maksujõuetute üürnike väljatõstmiseks. Seetõttu hakkasid korteriüürid näitama tõusutendentsi. "Postimees" kirjutas: "Võttes näiteks tööliskonna või riigiteenija keskmiseks teenistuseks kuus 60-80 kr. ja oletades ainult odavama korteri - kööktoa pidamist ei moodusta selle üür mitte enam 7,5 %, nagu töölisbüdžeti uurimise andmed varem näitasid, vaid juba 20-27 % kuuteenistusest." [1]

Toome järgnevalt tabeli üürihindade tõusu kohta erineva suurusega kortereis aastail 1926 ja 1931 ning tuues lisaks veel võrdlusandmeid 1914. aastast.

Tabel 6

Üürihindade tõus 1914-1931

	1914	1926	1931
Kööktuba	11,02	7,10	16,15
Tuba köögiga	16,05	9,42	22,75
2 tuba köögiga	24,71	16,26	33,60
3 tuba köögiga	36,54	23,78	51,88

[1] "Postimees" nr. 347, 22.detsember 1931.

Kõige suurem on olnud üüritõus 1-toalises köögiga korteris - 2,41 korda. Teisel kohal on kööktoaline korter - - 2,24 korda. Järgneb 3 ja 4-toalistes korterites on tõus olnud väiksem (vastavalt 2,06 ja 2,14 korda). Järelikult, mida väiksemad korterid, seda suurem on olnud üüritõus.

"Kui tahetakse õigesti talitada ja teed tasandada kulude suuremaks kokkutõmbamisele, millest nähtavasti mööda-pääsu ei ole, siis on üheks tähtsamaks nõudeks aegsasti liikuma panna vedrud, mis elumaksumuse languse suunas liikuma panevad ka teiste kulutuste alal, peale toitluse (k.a. üür)." [1]

Üürihindade normaliseerimise vajadus kasvas aastast aastasse, kuni 17. jaanuaril 1940.a. toimunud Tartu töölis-vanemate, Tööliskoja valijameeste ja kutseühingute esindajate ülelinnalisel koosolekul võeti vastu resolutsioon, mis saadeti nii sotsiaalministeeriumile kui ka Tartu linnavalitsusele. Resolutsioonis oli öeldud: "Ülelinnaline koosolek konstateeris, et üürihindade normeerimine Tartus on hädavajalik, sest Tartu oludes väikekorterite üür, eriti ühetoalistes ning toa ja köögiga korterites s.o. sarnastes, kus ela-

---

[1] "Postimees" nr. 347, 22. detsember 1931.

vad peamiselt väikepalgalised töölised, on ebaloomulikult kõrge. Üür neis kortereis on keskmiselt 60 senti ruutmeeter, kuid tõuseb isegi 80-90 senti/m ^{2}. 1936.a. võrreldes on üürid üldiselt tõusnud 20 % võrra, mõnel juhul isegi üle 50 %. Pidades silmas seda, et praegu maksetavad üürid moodustavad tööliste palgast keskmiselt 25 %, millele juurde arvestada veel kütte ja valgustuskulud, siis ainult korteri pidamine neelab tihti tööliselt kuni 50 % sissetulekust."

Sarnane kulutus korteri arvel ajal, mil ilmnes elukalliduse kiire tõus ja ähvardas tööpuudus, oli töölistele ületamatuks raskuseks. Seetõttu otsustas koosolek nõuda, et "väikekorterite üürihindade korraldamise seadus võetakse kohaldamisele ka Tartus kiiremas korras, misjuures keskmine üürihind elamiskõlvuliku ja vastuvõetava korteri eest ei tohiks tõusta mitte kõrgemale 40 sendist ruutmeetrile. Vastasel korral ähvardab Tartu tööliskonda korteritest väljatõstmine ja töölised on sunnitud perekondade kaupa ühes korteris elama, sest praegune sissetulek ja mõningane juhuslik teenistus ei võimalda töölistel praeguste üüride tasumist!" [1]

---

[1] 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 102.

Kuna Tartu linnavalitsusel ei olnud selget ülevaadet, kui palju väikekorterite eest üüri võetakse, tegi ta linna statistikabüroole ülesandeks seda kontrollida. Selgus, et 1936-39.a. suurenes üür keskmiselt 15 %. 1 toa eest maksis tööline 1939.a. keskmiselt 8 krooni 57 senti, 1936.a. oli ta selle eest maksnud 7 krooni 29 senti. Samas aruandes märgiti, et kuigi tõusid ka esmajärguliste tarbeainete hinnad, sammus korteriüür neist 10 % võrra ees. Samal ajal seisid aga Saksamaale emigreerunud sakslastel 1000 korterit enamik tühjadena, sest nende üürimine käis töötaval rahval üle jõu.[1]

Üürihindade reguleerimist nõudsid hiljem veel Tartu kammivabriku "Estico" töölisnõukogu liikmed, Tartu toiduainete tööstuse tööliste kutseühing.

Sellele vaatamata venitas linnavalitsus otsuse vastuvõtmisega, põhjendades seda andmete puudulikkusega ning soovitas teha Tartu linnas elanike loendus.

Viivitamine toimus kindlal eesmärgil - väikeste korterite üüride sunduslik normeerimine ei olnud meeltmööda majaomanikele. Viimased pöördusid abi saamiseks nii linna kui ka sotsiaalministeeriumi poole, väites, et üüride vähendamine muudab

---

[1] "Edasi" nr. 6, 8. jaanuar 1963.

korteriprobleemi veel teravamaks ja tekitab elamuehituses seisaku.

Nii teataski Tartu Eesti majaomanike Selts 1940.a. oma kirjas linnavalitsusele, et seoses madala korteriüüriga oleks 1940.a. võimatu elamuid ehitada. Nad nõudsid põrandapinna 1 m^2 eest vähemalt 60 senti. Venitamine jätkus. Linnavalitsuse otsus korteriüüri normeerimise kohta jäigi tulemata, 1940.a. juuni revolutsioonilised sündmused jõudsid sellest ette.

Tööliste viletsatele elamistingimustele lisandus pidev töötusecht, mis suurenes eriti kriisiaastatel.

Alates 1924.a. on Tartus pidevalt üle 1 000 töötu. Eriti suurenes tööpuudus aga 1929-33.a. majanduskriisi aastatel.

Protsentuaalselt töötute arv linnades oli järgmine: Tallinnas - 7,8 %, Tartus - 7,4 %, Narvas - 7,1 %, Viljandis - 7,4 % jne.

Kõrgema töötute armeega maakondadeks olid Saaremaa - - 5,1 % ja Tartumaa - 4,8 %, kus nagu teada oli liikvel hulgaliselt ehitustöölisi. [1]

---

[1] "Eesti Statistika", 1935, lk. 3.

Töötaolu reguleerimiseks ja töökohtade otsimiseks loodi linnades tööbörsid. Isegi kapitalismi majutise stabilisatsiooni aastatel tõusis tööotsijate arv. Tööbörside arv tõusis 8-lt 1924.a. 15-le 1929.a. Tööbörsides igal aastal uuesti registreeritud tööliste arv oli järgmine: 1924 - 20 085, 1925 - - 31 180, 1926 - 21 249, 1927 - 23 618, 1928 - 21 703, 1929 - 24 763. Neist üle 50 % moodustasid lihttöölised. [1]

"Postimehe" andmetel oli 1. jaanuarist - 31. detsembrini 1922.a. Tartu tööbörsil registreeritud 6 008 tööotsijat - 2 712 meest ja 3 296 naist. Üksikute erialade järgi: 227 metallitöölist, 280 puutöölist, 23 nahatöölist, 74 kivitöölist, 33 keemia- ja värvitöölist, 87 (19 meest ja 68 naist) riidevalmistajat, 106 kaubandustöölist, 1 688 (99 meest ja 1 589 naist) majateenijat, 1 140 põllutöölist, 36 tervishoiutöötajat, 130 korteriteenijat, 1 570 õppimata töölist, 214 metsatöölist, 46 tehnikut jne. [2]

Kõige rohkem tööotsijaid oli õppimata tööliste kategoorias, järgnesid majateenijad, põllutöölised, puutöölised jne.

---

[1] Eesti 1920-1930, Arvuline ülevaade, Tallinn, 1931, lk.304.

[2] "Postimees" nr. 14, 16. jaan. 1923.

6 008-st anti tööd 4 825 inimesele (80,3%). Erialade järgi rakendati tööle kõige enam metsatöölisi - 206 (96,2 %), teisel kohal olid põllutöölised - 937 (82,2 %), kolmandal kohal õppimata töölised - 1 242 (79,1 %), keda sai kasutada igasugustel linnas leiduvatel juhuslikel töödel. Kõige väiksem oli vajadus kaubandustööliste järgi, kellest suudeti tööle paigutada vaid 12 töölist (11,3 %) ja riidevalmistajate järgi - 18 (20,7 %). [1]

Analüüsides tabelit nr. 7 , saame pildi Tartu tööbörsi tegevusest 30-ndate aasta jooksul. Siinjuures tuleb aga esitatud andmetesse suhtuda kriitiliselt, kuna esiteks on nad pärit kodanlikest allikatest. Teiseks registreeriti tööbörsil tööotisjaid ainult teatud tingimustel.

Tabel 7 [2]

Tartu Tööbörsi tegevus 1931-1937

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Registreeritud töötud	8992	11.249	9906	9010	8788	8188	7172

[1] "Postimees" nr. 14, 16. jaan. 1923.

[2] Tartu II, 1934 lk. 90 ja Tartu VI, 1938 lk. 65 ja 75

1	2	3	4	5	6	7	8
2.Ülesantud va-							
bad kohad	5785	7619	7197	9333	8609	9236	7172
3.Tööandjate arv	2747	2571	2423	3176	3527	3955	4313
4.Töölesaadetud	7029	7562	6669	8877	8125	8269	8355
5.Tööle jäänud	6477	7080	6247	8288	7727	7872	8031
6.Tagasi võetud							
nõudmisi	342	437	499	1553	229	900	669
7.Töötatöölisi							
aasta lõpul	1705	2281	1743	582	472	486	399
8. Vabu kohti							
31.XII-l:							
mehi	-	102	553	45	698	462	420
naisi	-	-	-	-	-	2	4

Tartu töölistele kõige raskemaks aastaks oli seega 1932.a., mil tööbörsi andmetel otsis tööd 11.249 inimest. Samal ajal teadaolevate vabade töökohtade arv oli vaid 7619.

---

2 Tartu II, 1934, lk. 20 jr.

Tartu VI, 1938, lk. 65,75.

Tööle suunati üldse 7562 inimest, kes kellest tööle jäi 7080. Siin tuleb arvestada mitmesuguseid juhuslikku laadi asjaolusid: töökohta enam polnud, tööandja ei olnud töötajaga rahul, töötingimused ei vastanud normidele jne.

Halbade töötingimuste tõttu säilisid teatud vabad töökohad aastast aastasse. Üldise olukorra lahendamisele see aga kaasa ei aidanud.

Hilisematel aastatel see vahe väheneb, mis ühelt poolt on tingitud kahtlemata majanduskriisi möödumisega, teiselt poolt aga ka tööbörsi eduka tegevusega. Nii oli 1937.a. lõpul töötatöölisi 399, vabu kohti samal ajal 424. See ei tähendanud aga seda, nagu oleks tööpuudus täielikult olnud võimalik likvideerida. Elukutsete järgi ei suudetud nõudmisi rahuldada.

Ülesantud vabade kohtade arv 1937.a. on järsult langenud, võrreldes 1936. aastaga (märgata ume majanduskriisi lähenemise sümptoome). Ka tööandjate arv, mis seni alates 1933.a. oli pidevalt kasvanud, vähenes 1937.a.

Tööbörsi kaudu tööd leidnute arv on kõige suurem olnud 1934.a., s.t. esimesel aastal peale majanduskriisi lõppu. Samal aastal on kõige suurem ka tagasivõetud nõudmiste arv. (9010-st esitatud nõudmisest 1553 s.o. 17,2 %).

Naiste olukord töö leidmisel, eriti talvekuudel oli

meeste omast tunduvalt raskem. Nii kogunes talvekuudeks 500-600 naiskodanikku, kes osutusid oma perekondade ainukesteks toitjateks, ja kes sügisel põllu-, aia- ja välistööde lõppemisega jäid tööta. Tööbörsi andmetel ei leidunud naistööliste jaoks kuni 1936. aastani aasta lõpul ühtki vaba kohta. Samal ajal 1935.a. lõpul oli meestöölistel jaoks 698 vaba kohta. 1936.a. lõpul oli naistööliste osas vabad 2 kohta ja 1937.a. 4 kohta, mis oli üle 200-100 korra vähem kui meestöölistel.

Et neid aidata, organiseeriti riigi poolt Tartu sõjaväeosades riiete ja rakmete parandustöid ja Tartu Linnavalitsuse ruumides õmblustöid linna hoolekande asutustele. Nendele töödele õnnestus paigutada tavaliselt 150-160 naist, suuremate perekondade toitjat. [1]

Toome kokkuvõtliku tabeli Tartu tööbörsi poolt 3 aasta jooksul tööle paigutatud tööotsijate kohta nende erialade järgi.

---

[1] ENSV, RAKA, f. 4364, nim. 1, s.-ü. 53, l.83

Tabel 8[1]

Töösse paigutatud tööotsijad 1932-1935.

Tööharude nimestik	1932	1933	1935
Põllumajandus, aiandus	8267	2076	3670
Metsandus	231	279	302
Murrud ja kaevandus	319	443	365
Metallitööstus	21	40	48
Savi-, telliskivi-, tsementitööstus	8	7	33
Masinate ja aparaatidevalve	4	-	16
Keemiatööstus	70	31	38
Elektri- ja gaasitööstus	8	27	67
Tekstiilitööstus	13	8	6
Puutööstus	41	36	190
Nahatööstus	2	25	12
Paberitööstus	-	1	1
Toiduainetetööstus	20	11	15
Jookide- ja maitseainete tööstus	15	33	85
Kehakattetööstus	8	3	6

[1] Tartu III, 1935, lk. 89.

1	2	3	4
Ehitustööstus	119	85	361
Polügraafia	-	-	-
Puhastustööstus	3	-	12
Kaubanduslikud ettevõtted	150	85	219
Transport ja side	284	213	120
Terivshoiu asutused	92	94	24
Sõjaväelised asutused	325	413	493
Isikuteenistus	444	411	795
Riiklikud asutused	61	119	63
Omavalitsuslikud asutused	2290	1492	354
Muud	333	288	573
Kokku	7080	6247	3014

Kõigi nende aastate jooksul on kõige enam suudetud tööd leida põllumajanduses ja aianduses töötajaile. (Tööd anti väljaspool Tartu linna). Suhteliselt rohkem on tööd õnnestunud leida omavalitsusasutustes töötajail, teenijatel, transpordi ja side alal töötajatel jne. Tööstustööliste järgi on vajadus olnud tunduvalt väiksem. Kuigi metallitööstuses on 1933.a. õnnestunud tööle paigutada peaaegu poole rohkem

töötajaid kui 1932. ., on keemiatööstuses samal ajal tööd leidnute arv üle poole vähenenud. Masina- ja aparaadiehituse alal ei ole 1933.a. suudetud tööd muretseda ühelegi töölisele. Toodud kolme aasta jooksul on järjest kasvanud vajadus vaid elektri- ja gaasitööstuses, savi-, telliskivi-, tsementitööstuses, puutööstuses, jookdie- ja maitseainetetööstuses töötajate järgi.

Polügraafiatööstuses ei olnud nimetatud kolme aasta jooksul tööd õnnestunud leida ühelgi töölisel. Tunduvalt on kasvanud metsanduses ja puutööstuses töödleidnute arv, mida soodustas sellealaste kaubanduslike sidemete laienemine.

Töödotsivate tööliste erialade suhtes ei toimunud ka 30-ndate aastate lõpul, võrreldes varasema perioodiga mingeid olulisi muudatusi. 1937.a. andmete ja põhjal peaaegu poole töösoovijatest moodustasid põllunduse või aianduse erialaga töötajad. Teisel kohal on töötajad, kes soovisid leida teenijakohta. Kolmandale kohale jäid ehitustöölised. Tööstustööliste hulgas oli kõige enam puutööliste erialaga kohaotsijaid, kellele järgnesid metallitöölised. [1]

---

[1] ENSV, RAKA, f. 4364, nim. 1, s.-ü. 53, l.85.

Tööpuuduse kõrgaastal 1933.a. tõusis alalistöötute arv Tartus 4211-ni. [1]

1932/33.a. talvel oli töötute hulgas ainuüksi mehi 1229. [2]

Kõrvuti Tööbörsiga tegutses Tartus ka Kutsevaliku Nõuandla. Põhiliselt tegeles nõuandla noortööliste ja õpilaste töölesuunamisega, informeeris üldisest tööturu seisukorrast. Ainsa asutisena Lõuna-Eestis korraldas nõuandla psühhotehnilisi katseid, vastavalt Teedeministeeriumi korraldusele posti-telegraafi ja telefoni ametnike ning mehhaanikute, samuti ka autojuhtide kandidaatidele ja andis välja kutselise kõlvulikkuse tunnistusi. [3]

Tabel 9 [4]

Noorte ja õpilaskohtade kohasoovijate ning kohta saanute vahekord.

Aastad	Kohasoovijaid	Kohti antud
1933	1515	216
1934	882	253
1935	1009	319
1936	1026	413

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 99.

[2] ENSV, RAKA, f. 4364, nim. 1, s.-ü. 53, l.85.

[3] Tartu VI, 1938, lk. 74.

[4] ENSV, RAKA, f. 4364, n. 1, s.-ü. 53, l.90.

Kohasoovijate nõudeid rahuldati minimaalselt. Kõige raskem oli olukord muidugi 1933.a, kui suudeti rahuldada vaid 14,3 % tööotsijate nõudmisi. Kuid ka edaspidi olukord eriti ei muutunud, igal järgneval aastal ei suudetud rahuldada pooligi kohasoovijaist noortest.

Tööpuuduse leevendamiseks hakati riigi poolt organiseerima nn. hädaabitöid. Töötutele anti tööd kohalike linnavalitsuste poolt ettenähtud eeskirjade kohaselt. Selle arvel andis kodanlik riik isegi teatud summa krediiti, millest põhiline osa läks teedeministeeriumile. Peale teetööde olid töötud sunnitud tegema rasket tööd mullatöödel, ehitustel, turbarabas jne. Tartu „suurematest teosta tuttavatest töödest on Emajõe parema kalda täitmine Tähtvere mõisa lähedal, kus töötab seni 335 töölist ja Emajõe pahema kalda täitmine Pärmivabriku juures, kus töötab seni 100 töölise ümber. Peale nende tööde on teoksil veel kruusa sõelumine, killustiku valmistamine, tänavate profüleerimine, kraavide kaevamine, jt. üksikud vähemad tööd. Veel on tööl keskmiselt 40 õmblustöölist ja 30 haritud tööjõudu. Üldse töötab momendil linnavalitsuse töödel praegu 631 isikut. Praegu loetletud tööd võimaldavad maksimaalselt korraga tööle võtta ligikaudu kuni 730 isikut, kuid sarnast tööd ei võimalda jälle neid pidevalt tööl

pidada kasutada oleva krediidi suurus. Seepärast hakatakse töötama vahetustega". [1]

Vahetustega töötamisel kehtis järgmine kord: meestöölistel, kellel peale enese ja naise veel 2 või rohkem perekonnaliiget oli, võisid töötada 2 nädalat ja seejärel 1 nädala olid tööst vabad.

Naised, kellel peale enda veel 2 või rohkem perekonnaliiget, töötasid samuti 2 nädalat ja olid 1 nädala ilma tööta. Mehed ja naised, kellel 1 perekonna liige peale nende endi oli, võisid töötada ainult 1 nädala järjest. (teine oli vaba) Sellisel moel suudeti tööle paigutada veel 350 töötut. [2]

Töönormid olid küllaltki suured, mida kerge ei olnud teostada, kuid vilumuse tõustes on seda täidetud, kuid muidugi mitte kõik töölised. On olnud ka nurisemisi väikese töötasu üle, eriti nende poolt, kes ei suuda täita norme." [3]

Tasu tööde eest oli tegelikult äärmiselt väike. Nii maksis näiteks Tartu linnavalitsus hädaabitöödel koguni 50 % vähem kui eraettevõtjad nende tööde eest oleksid maksnud. [4]

---

[1] "Postimees" nr. 7, 10.jaan. 1933.

[2] "Postimees" nr. 4, 6. jaan. 1933.

[3] "Postimees" nr. 7, 10.jaan. 1933.

[4] Õ. Elango, Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastatel, lk.34.

Tartu-Petseri raudteele saadetud töölised teatasid, et sealsed töötingimused lausa võimatud olevat. Paljud töölised ei suutnud tükitööd tehes nädalas üle 150 sendi teenida. [1] (Eraettevõtetes oli keskmine töötasu kodanliku perioodi vältel 20-40 senti tund) [2]. Julgustatuna palkade alandamisest ühistöödel asusid ka eraettevõtjad ja riiklikud ettevõtted palkade kärpimisele.

Tegelikult need hädaabitööd ei suutnud likvideerida tööpuudust ega parandanud töötute olukorda olulisel määral.

Kodanliku Eesti statistika oli sunnitud tunnistama, et tööpuudus ja töötatööliste eksisteerimine oli Eestis muutunud püsivaks nähtuseks, kasvades või kahanedes vastavalt majanduselus valitsevale üldisele olukorrale.

Iseloomuliku näitena võiks tuua olukorra kujunemise Tartu Bandelieri mööblivabrikus, kus 1921.a. jaanuaris vähendati tööliste arvu 10 peale. Varsti peale seda suleti vabrik täielikult. 28. veebruaril alustati küll jällegi tööd, kuid ajutiselt. Töid jätkus ainult 23. märtsini, kuna selleks ajaks uusi töötellimusi ei saabunud. Seejärel vabrik suleti

---

[1] "Tööliste Elu" nr. 2, 13. dets. 1929.

[2] "Tööliste Hääl" nr. 11, nov. 1937.

lõplikult.[1] Analoogiline olukord tabas ka teist Tartu mööblivabrikut-A.Mohri mööblivabrikut. Töö lõpetati 26. märtsil 1921.a. Vabriku sulgemisega jäi tööta 43 inimest. Põhjuseks toodi müügiseisakut, materjalide ja raha puudust. Vabrikus seisis 1,5 miljoni marga väärtuses valmismööblit. "Ostjad olid aga äärmuseni tagasihoidlikud." [2]

"Teguris" ei vallandatud küll ühtki töölist, kuid tööpäeva lühendati 8-lt tunnilt 5-le tunnile. Toodangut püüti valmistada vaid tellimuste järgi, mitte "ladudesse seismajäämiseks." [3]

30-ndate aastate alguses kogu kapitalistlikku maailma haaranud majanduskriis tõi kaasa raskeid tagajärgi ka Tartu tööstusele. Mitmed ettevõtted langesid täielikult rivist välja. Telefonivabrik töötas kriisiperioodil enamuses 3-päevase töönädalaga. Seejuures vähendati niigi madalaid palku. G.Peetsi vabrikus maksti õppinud lukusepale keskmiselt 15 senti tunnis (varasem õpilase palk).

Puutööstuse osas sulges enamus saeveskeid uksed. Mööblivabrikud töötasid vaid 8-10 töölisega. [4]

---

[1] "Postimees" nr. 50, 4. märts 1921.

[2] "Postimees" nr. 60, 16. märts 1921.

[3] "Postimees" nr. 342, 21.detsember 1923.

[4] "Tööliste Võitlus" nr. 7, 22.okt. 1932.

Töövõimetuse, vanaduse ja tööpuuduse vastu olid töölised kodanlikus Eestis kindlustamata. 1926.a. võeti küll vastu tööliste pensioniseadus, kuid see kehtis vaid riigiasutuste ja -ettevõtetes töötavatele töölistele.[1] Töölisklassi suurem enamus jäi aga vanaduspensioniga kindlustamata.

Haiguse ja tööõnnetuste vastu kindlustas toimus haigekassade ja Eesti Tööliste kinnitusühisuse kaudu.

Tegelikult haaras õnnetusjuhtumite vastu kindlustamine vaid neid ettevõtteid, kus alaliselt oli tööl mitte vähem kui 20-30 töölist. 1923.a. seaduseelnõuga kavatseti laiendada tööliste kindlustamist ka nende tööstusasutuste peale, kus töötaks vähemalt 5 töölist. Väikeettevõtete töölised (ettevõtted, kus töötas alla 5 töölise) jäid ka sel juhul kindlustamata.[2]

Tartu tööliste kvalifikatsiooni, töömeisterlikkuse kohta loeme "Postimehest": "On selge, et meie töölised Saksamaa töölistest sugugi maha ei jää. Ainult vaja neile head masinad kätte muretseda ja suuremõõdulisele tööstusele üle minna."[3]

Viimast aga piiras kodanliku riigi poolt teostatav majanduspoliitika.

---

1 "Riigi Teataja" nr. 25, 1926, lk. 213 - 215.

2 "Postimees" nr. 35, 6. veebruar 1923.

3 "Postimees" nr. 47, 1. märts 1921.

Kogu kodanliku perioodi pidas Tartu töölisklass võitlust oma olukorra parandamise eest. Võitluse organiseerimine toimus töölisorganisatsioonide, ametiühingute juhtimisel. Nii nagu töölisliikumine üldse, elas ka ametiühinguliikumine kodanlikus Tartus läbi mitmeid tõusu ja languse perioode, sest "valitsev klass on lugematuid kordi seaduslikult registreeritud ühingutele nende sulgemisega surmahoope andnud ja juhtivaid tegelasi kas jäädavalt või pikemaks ajaks vanglatesse viinud, mille tõttu sageli puuduvad aktiivsed töölisi juhtivad jõud." [1]

Ametiühingu liikumise tõus ja kõrgperiood kuulus 1922-1923. aastatesse, kui Tartu Ametiühingute Kesknõukogu tegevust juhtisid kommunistid. Samuti nagu mujal Eestis, purustas kodanlus peale 1. detsembri 1924.a. ülestõusu mahasurumist Tartus peaaegu kõik ametiühingud. Nende taasorganiseerimine viidi läbi 1926-1927.a., mis tõi endaga kaasa töölisliikumise elavnemise 1928. aastast alates.

Majanduskriisi tingimustes 1930-1933.a. langeb jällegi ametiühingute tegevuse osatähtsus. Uus tõusuperiood algab alles 1936-1937.a.

---

[1] "Võitluse Aeg" nr. 5, 31.okt. 1931.

Kõik tööstusharude ametiühingud Tartus koondusid Tartu Töölisühingute Keskliidu ümber, kuhu 1937.a. kuulus 13 ühingut. 1936.a. astus Keskliitu 3 uut ametiühingut. Organiseeritud tööliste arv ulatus samal aastal 1750-ni, kusjuures 1936.a. oli juurdekasv 550 liiget. [1] 30-ndate aastate keskpaiku moodustas ametiühingutesse koondunud tööliste arv umbes 30-40 % Tartu tööliste üldarvust. Ametiühingute liikumise kõrgaastatel oli liikmete arv ulatunud aga 3 000-ni.

Vastasleeri - Tartu Vabrikantide Ühingusse (ka kapitalistid olid kodanlikul perioodil hästi organiseerunud) kuulus 1937. a. umbes 450 liiget, mis moodustas 95 % ettevõtjate üldarvust. [2] Tänu oma heale organiseeritusele suutsid nad võrdlemisi kindlalt töölisklassi väljaastumistele ja nõudmistele vastu seista. Ühisuse eesotsas seisis vabrikant G.Lellep

Lähemalt peatuksime Tartu tööliste võistlusel oma õiguste ja elamistingimuste parandamise eest järgmises peatükis.

---

[1] "Tööliste Hääl" nr. 5, mai 1937, lk. 132.

[2] "Tööliste Hääl" nr. 4, aprill 1937, lk. 99.

III PEATÜKK

T a r t u t ö ö l i s t e k l a s s i v õ i t l u s

1920 - 1940.

1. osa

T ö ö l i s l i i k u m i n e T a r t u s k o d a n l i k u d i k t a t u u r i p e r i o o d i l

1920.a. haaras kapitalistlikes riikides puhkenud majanduskriis oma võimusesse ka neist sõltuva kodanliku Eesti majanduse. Kodanlus püüdis veeretada kriisi raskused töötava rahva õlgadele: hakati kärpima juba niigi madalaid palku, püüti pikendada tööpäeva, piirati tööliste õigusi jne.

Raske majanduslik olukord tõi endaga kaasa rea väljaastumisi juba kodanliku diktatuuri kehtestamise esimesel aastal. Töölised astusid välja esmajoones oma majandusliku olukorra parandamise eest. Esimene streik 1920.a. toimus Räpina paberivabrikus, kus 60 töölisest keeldusid töötamast 48, protesteerides madalate palkade ja halbade töötingimuste vastu.

Eesmärgiga anda töötajate majanduslikele nõudmistele

organiseeritud iseloom ja ühendada üksikute vabrikute töölis-te nõudmised üheks võimsaks kodanlusevastaseks väljaastumiseks, pöördus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu kõigi töölisühingute poole ettepanekuga töötada ühiselt välja palga tõstmise ja töötingimuste parandamise nõuded. 27.mail 1920.a. kinnitaski Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu töölisorganisatsioonide poolt väljatöötatud palgatariifi alammäärad ja otsustas esineda kodanliku valitsuse ees nimetatud nõudmistega, mis esitatigi valitsusele samal päeval.[1]

"Pidades senist palgasüsteemi täitsa otstarbekohatuks ja üheks tööliste väljakurnamise abinõuks, on töölised nii mitugi korda valitsuse poole pöördunud nõudmistega, et üleriiklik elamisminimum, kui seesugune, seadusena maksma pandaks, mil teel võimalik oleks tööliste palk ja tarbeainete hindu kooskõlas hoida, õiglast, ettevõtjate tujudest äraripumatut palkade muutmist läbi viia ja ka töölistele inimväärilist ülalpidamist kindlustada. Juhul kui tarbeainete hinnad veel tõusevad, tuleb ka palga alammäära vastavalt tõsta." [2]

---

[1] A. Liebman, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, Tallinn, 1960, lk. 105.

[2] "Postimees" nr. 113, 29.aprill 1920.

Nõudmine oli täiesti põhjendatud, kuna Tartus oli elukallidus tõusnud "tähtsamates ülalpidamisvahendites kuni 300 %." Palgad olid samal ajal 1919.a. novembrikuust saadik muutmata.[2] Lisaks algasid Tallinnas aktiivsemate tööliste areteerimised.

Kõik need asjaolud kutsusid esile rea ulatuslikke töötajate protestiväljaastumisi üle kogu maa.

Tartus puhkes streik 22. mail 1920.a., haarates paljusid ettevõtteid. Kokku võttis Tartus streigist osa 15 suuremat ettevõtet. Töölised katkestasid töö Telefonivabrikus, Lellepi, Haubneri, "Metalli", "Eestöö" jt. metallivabrikutes, Hoppe ja Ko vildivabrikus, Hackeschmidti värvitööstuses, Bergi nahavabrikus ja teistes väiksemates töökodades. Mohri tisleritöövabrikus, kus peremehe ja tööliste vahel küll juba alguses kokkuleppele oli jõutud, kestis streik "teiste töölis-te toetuse mõttes edasi."[3]

Tartu Ametiühingu Kesknõukogu, kes oli streigi organiseerijaks ja juhtijaks (töötas välja ja esitas vabrikantidele mitmekümnest punktist koosneva nõudekirja. Nõuti, et naistele

---

[2] "Postimees" nr. 136, 26. mai 1920

[3] "Postimees" nr. 137, 27.mai 1920

makstaks võrdse töö eest meestega võrdset palka, et tööliste vallandamine toimuks ainult tööliste esindajatest ja vabrikuomanikest koosneva lepituskomisjoni otsuse alusel jne. Päevapalga alammääraks seadsid streikijad 40 naela (620 kg) rukkijahu. See oli valmis vastu võtma natuuras või vastava komisjoni poolt teatavate vaheaega järel kindlaksmääratavate turuhindade alusel ka rahas. [1]

Et aga side tol ajal Tallinna ja Tartu Ametiühingute Keskнõukogu vahel puudus, algas Tartu tööliste streik liiga vara. Lisaks oli Tartu Keskmõukogus tugev oportunistide mõju, mille tõttu ei astutud vajalikke samme Tartu ettevõtete väljaastumiste muutmiseks üldstreigiks. Samuti ei võideldud aktiivselt streigimurdjatega ega ka vabrikantide demagoogia ja ähvarduste vastu . [2]

Seetõttu läks Tartu vabrikantidel korda väikeste järelandmistega üksikutele ettevõtetele streigi ühtsus nurja ajada. Ettevõtted suudeti üksteise järel neutraliseerida. "Postimees" kirjutas kujunenud olukorra kohta:"vabrikus tööletulijate arv päevpäevalt kasvab. Täna (s.o. 9. juunil) oli ligi pool töölis-

---

[1] "Postimees" nr. 138, 28.mai 1920.

[2] A. Liebmann, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, lk. 109.

test töös. Hoppe vildivabrikus on töölised juba 28. maist saadik ametis. Rohke töö tõttu on seal endistele 6 meest juurde võetud. Lellepi vabrikus olevat tööga väikselt hakatust tehtud, kuna Haubneri juures umbes 1/3 tööjõudu täna juba tegevuses olevat. Bergi vabriku tööliste seas olevat töötõrkumine kõigest 1 päev kestnud. Telefonivabriku töölistest on täna hommikul üle 10 inimese töö hakatuse kohta käinud teateid pärimas. Tegevus täiel jõul algavat, kokkuleppe järgi homme (s.o. 10.juunil). [1]

Kuigi Tartu Ametiühingute Keskнõukogu ja Vabrikantide Ühisuse vahel saavutati palgatariifide ja muude nõudmiste suhtes teatav kokkulepe, ei olnud see ometi vastav tööliste poolt esitatud nõudekirja punktidele.

Streik suudeti likvideerida juuni keskpaiku (15.juuni määrati Vabrikantide Ühisuse poolt töö alguse tähtpäevaks). [2]

Eestimaa Kommunistliku Partei Tartu organisatsioon oli veel liiga nõrk ega suutnud streigi juhtimist enda kätte võtta.

Vabrikantide Ühisuse näol oli tegemist organiseeritud ja tugeva vastasleeriga.

---

[1] "Postimees" nr. 150, 9.juuni 1920.

[2] "Postimees" nr. 151, 10.juuni 1920.

1921.a. jatkasid Tartu töölised võitlust oma majandusliku olukorra parandamise eest. Tartu Ametiühingute Keskнõukogu poolt esitati Vabrikantide Ühisusele kahel korral konkreetsed ettepanekud olukorra parandamiseks. Esialgu Vabrikantide Ühisus otsustas läbirääkimisi mitte pidada. Hiljem aga leiti, et "tööliste nõutud palgakõrgendus - 75 % millegagi põhjendatud ei ole ja sel põhjal kokkulepe võimata on." Põhjuseks toodi momendil tööstuses valitsev raske seisukord. Et tööliste olukord majanduskriisi tingimustes tugevasti halvenes, ei omanud [illegible] erilist tähtsust.

"Meie ei taha sugugi kiita, et tööliste elu kuldne on, aga praegusest tööstusele nii raskest kriisiajast suudame ikka ainult siis üle olla, kui tööd teeme ja igasugu mõtlemata sammudest eemale hoida püüame." [1]

Protesti märgiks alustasid 8.augustil 1921a. streiki Lellepi masinavabriku 30 töölist. [2] "Teguri" ja Hoppe vildivabrikus ei suudetud streigi suhtes kokku leppida. Lellepi vabriku töölised asusid tööle 11.augustil. [3]

Ülemaalist vastukaja äratas kodanluse vägivallaakt

---

[1] "Postimees" nr. 161, 21.juuli 1921.

[2] "Postimees" nr. 176, 8.august 1921.

[3] "Postimees" nr. 180, 12.august 1921.

23 Tallinna töölisühingu organisatsiooni väljatõstmine nende senisest asukohast "Tööliste Majast" Suur-Karja tänaval. 18. märtsil 1921a. Valitsus keeldus töölisorganisatsioonidele uusi ruume andmast.

Vastuseks võeti Tallinna tööliste üldkoosolekul vastu protestiresolutsioon, mida solidaarselt toetasid rohkem kui 50 töölisühingut üle kogu maa.[1] Tartust saatis oma protestiavalduse metallitööliste ametiühing. Vaatamata nõudmistele ei andnud valitsus töölisorganisatsioonidele mingeid ruume.

Protestiks otsustati alustada streiki, millega Tartus ühinesid "Teguri", Hoppe ja Ko vildivabrik ning Mathieseni trükikoja töölised. Teistes ettevõtetes tööd ei katkestatud.[2] Valitsuse-poolse sammuna keelati Tallinna Ametiühingu Keskõukogu tegevus 1921.a. aprillist kuni juuni keskpaigani.

Juba kodanliku diktatuuri algaastatest peale tegutses Tartus EKP organisatsioon. Tänu illegaalse töö oskuslikule ühendamisele legaalse tööga hakkas EKP mõju Eesti töölisliikumises märgatavalt suurenema. Erilist tähelepanu pöörati ametiühingutele ja noorsoo- ning töölisorganisatsioonidele, kuna

---

[1] A. Liebmann, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, lk. 207.

[2] "Postimees" nr. 62, 18.märts 1921.

nende kaudu avanesid sellise töö teostamiseks kõige paremad võimalused. 1920.a. detsembris asutati Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu Tartu osakond (suleti 1921.a. aprillis).

Noorproletaarlaste tegevust arvustas "Postimees" ilmse pahameelega järgmiselt: "Nad (s.o. noorproletaarlased) on vanematelt ära õppinud tarvilikud eneseavaldusviisid ja püüavad nii kuidas mõistus lubab, neid läbi viia, moodustades ühinguid ja muid sellesarnaseid organisatsioone. Koosolekul (10. aprillil) peeti kõnesid ühingu tähtsusest, eesmärkidest, räägiti III Internatsionaalist kui noorte ühinemisalustest. Eestvedajad rõhutasid, et noored saavad töötama kommunistlisel alusel ja peavad kasvatama teadlikke töölisi, mis peegeldub sõnades: "Meie oleme kommunismi lähedal ja meie silmad saavad seda nägema." Lisaks hüüti "Kadugu rasvane kodanlus, siit tulevad talle hauakaevajad!" Lõpule otsustati kirjutada: "Elagu noorte internatsionaal, elagu kommunistlik internatsionaal!" Sõjakad on meie noorproletaarlased."[1]

Noorproletaarlaste ridadest tulid Tartu töölisliikumisse Rudolf Pälson ja Voldemar Sassi.

---

[1] "Postimees" nr. 80, 13. aprill 1921.

1922.a. moodustati EKP ja EKNÜ liikmete juhtimisel Tartu ülikooli juurde Sotsiaalfilosoofiline Üliõpilaste Selts. Selle liikmeskonda kuulusid O. Künnapuu, O. Sepre, A.Veimer, jt. Oma Toetajate Kogu kaudu oli ta seotud Eesti töölisliikumise juhtivate tegelastega (J. Tomp, P. Keerdo, R. Pälsonjt.) Seltsil kujunes juba algusest peale tihe kontakt Tartu Ametiühingute Keskнõukoguga ja isiklikult selle esimehe Hans Heidemanniga. Seltsi liikmed võtsid elavalt osa tööliste, maatöörahva, üliõpilaskonna organiseerimisest Lõuna-Eestis. [1]

Märgatav töölisliikumise tõus algas Tartus aastatel 1922-1923., kui Tartu Ametiühingute Keskнõukogus läks juhtimine kommunistide kätte (varem oli oportunistliku kallakuga). Keskнõukogu esimeheks sai Hans Heidemann ja sekretäriks Vold. Sassi. Keskнõukogu koosseisu kuulusid veel R. Pälson jt. Töölisliikumise organiseerimisel lähtuti EKP poolt organiseeritud Töörahva Ühise väerinde loosungitega.

Väljapaistvalt tähistati Tartu tööliste poolt 1922.a. 1. maid, mille korraldamist juhtis Tartu Ametiühingute Keskнõukogu. [2]

---

[1] Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 66-67.

[2] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 101-102

1922.a. suvel toimus Tartus üks suuremaid streike kogu kodanliku diktatuuri perioodil. Streigi algatajateks olid "Teguri" töölised. "11.juulil 1922. kell kolmveerand kolm lahkusid a/s "Teguri" vabriku töölised auruvile märgi peale vabrikust. Töölised on vabriku valitsusele nõudmisega esinemud nende palka 5 marga võrra tunnis kõrgendada. Praegune palk on I kategoorial 173 marka päevas. Samuti nõuavad töölised laupäeval, kui 1 tund vähem tööt atakse, terve päeva palga väljamaksmist (maksti 7 tunni eest). Töölised põhjendavad oma nõudmist sellega, et läinud aastal nad tasu arvel puid said; seda aga nüüd uuest aastast saadik enam ei tehtavat. Peale selle, et ka streigipäevade eest palk välja makstakse." [1]

"Teguri" eeskujule järgnesid 13. juulil Haubneri ning 17. juuli hommikupoolikul Telefonivabriku ja sama päeva õhtupoolikul Lellepi vabriku töölised. Seejuures mõjus teiste streikivate tööliste eeskuju." Telefonivabtikus esinesid töölised nõudmisega tõsta palka 25 % võrra, Lellepi vabrikus 35 % võrra. [2]

---

[1] "Postimees" nr. 154, 12. juuli 1922.

[2] "Postimees" nr. 159, 18. juuli 1922.

Nelja streikiva vabriku töölised valisid ühise streigikomitee ja esitasid oma nõudmised vabrikantidele.

Toome streigikomitee poolt Vabrikantide Ühisusele esitatud nõudmised:[1]

1. Praegu igal pool makstavale palgale 5 marka tunnis juurde.
2. Pühade ja nädalapühade laupäevade eest täieliku päevapalga väljamaksmine.
3. Streigi aja eest täieliku palga väljamaksmine.
4. Ületunnitööd on lubatud ainult hädakorralistel juhtumitel nõnda, 50 %-lise ~~xxxx~~ lisatasuga nii päeva kui tükitöö eest.
5. Igale töölisele kindlustada tööaasta jooksul 2-nädalane puhkeaeg palga edasimaksmisega.
6. Seni mõnedes vabrikutes maksvad lisapalgad, näit. elukallidus- ja varustusraha ning preemiad ühte liita, neid lugedes põhipalgaks.
7. Nõuda kollektiivlepingut ametiühisustega.

---

[1] "Postimees" nr. 163, 22.juuli 1922.

19. juulil peeti Vabrikantide Ühisuse peakoosolek, kus streigiküsimust arutati. Streikijate nõudmisi kaaludes leidis Ühisus, et "vabrikud, kus töö streigi tõttu seisab, ei ole palga suhtes halvemas seisukorras kui praegu Eestis töötavad teised ettevõtted, isegi veel paremas osalt. Tööliste poolt ülesseatud tingimusi läbi vaadates, leidis Ühisus nõudmised sarnased olevat, mille üle mõttetus oleks läbirääkimisi pidada ja otsustati jääda algseisukoha juurde." On kindel, et tööseisak kestev saab olema, sest ettevõtted, kellel tähtajalised tellimised olid, on samme astunud, et välismaalt vastavaid tööosaadusi muretseda ja tellijaid tähtajaks rahuldada. Kuid sellega kaotavad meie vabrikud hulga tellimisi, mille tõttu tööstuse seisukord halveneb." Edasi manitsetakse, et "töölised järelemõtlemata ja kunstlikult väljakuulutatud streigi läbi majanduslikult veel raskemasse seisukorda langevad." [1]

Kuna töötajate nõudmisi ei rahuldatud, otsustati 30. juulil peetud metallitööliste üldkoosolekul häälteenamusega streiki jatkata. Pikaleveninud tööseisaku tõttu muutus streigist osavõtjate majanduslik olukord raskeks.

Nii olevat Lellepi masinavabriku töölised isegi

---

[1] "Postimees" nr. 161, 20.juuli 1922.

nõus olnud 30. juulil tööle asuma, kuid streigikomitee ja teised vabrikute tööliste vastuseismisel ei viidud seda täide.

Olukord läks isegi nii kaugele, et töölised saatsid a/ü kaudu valitsusele palve nende (tööliste) raske seisukorra tõttu vabrikud omanike käest ära võtta ja töölistele üle anda, et ettevõtteid viivitamata jälle käima panna. [1]

Streikijaid püüdsid igati abistada teiste ettevõtete, isegi teiste linnade töötajad. Nii saadeti Tallinna tööliste poolt kõige suurematele puudustkannatajatele toestust. Solidaarsusest streikijatega keeldusid Tartu väiksemate töökodade töölised täitmast "Teguri" mitmesuguseid kiire iseloomuga tellimusi. "Teguri" juhatusele esitati nõue kõigi poolelioolevate tööde äraviimiseks. Vastasel korral ähvardati ka nendes ettevõtetes tööseisakuga.

Vaatamata tööliste kangelaslikule vastupanule ei suudetud streiki võita.

5. augustil alustas Telefonivabrik osaliselt tööd. Töösse võeti enamuses uusi töölisi. Mõni päev hiljem asusid tööle ka Lellepi vabriku töölised. Nende 2 vabriku tööleasumisega kaotas streik oma teravuse ja jõu.

---

[1] "Postimees" nr. 171, 1.aug. 1922.

13. augustil toimus viimane streigikomitee koosolek. Peamiselt oli see "Teguri" vabriku tööliste koosolek. "Streikivate tööliste koosolek võis ainult seda tõeasja konstateerida, et streigi läbiviimine nende poolt ülesseatud tingimustega kaotatud on." [1] Otsustati siiski tööle mitte asuda ülepeakaela, vaid selleks uus esindus valida, kes püüaks vabrikute juhatustega läbirääkimistesse astuda. Tööle tuli asuda endiste tingimuste juures. Lisaks jäi suur osa streikijaist ilma tööta.

Lüüasaamise põhjuseks oli siiski tugeva organiseeriva jõu puudumine. Streiki ei alustatud kõigis ettevõtetes korraga. Ka ei olnud esialgu välja töötatud ühist nõudmiste programmi. Vastane oli veel liialt tugev.

1923.a. Tartu tööliste suureks saavutuseks oli Töörahva Ühise Väerinde võit linnavolikogu valimistel.

Võttes arvesse V.I. Lenini juhendit selle kohta, et "kodanliku demokraatia ärakasutamine on meile kohustuslik nii kaua, kui töö töölisklassi võitlus võimu eest ei ole veel päevakorral," [2] hakkas EKP pärast Riigikogu järjekordse-

---

[1] "Postimees" nr. 182, 13. august 1922.

[2] V.I. Lenin, Teosed, 28.kd., lk. 385.

te (II) valimiste väljakuulutamist kaaluma valimistest osavõtu küsimust. Tänu Ühise Väerinde taktikale ja selgitustöö-le töötajate hulgas sai TÜV 1923.a. II riigikogu valimistel 10 % kõigist kohtadest ning Riigikogu koosseisu läks 10 kommunisti, nende seas Tartu esindajatena Hans Heidemann ja Rudolf Pälson.

Kohalikel Tartu linnavolikogu valimistel saavutas Ühisrinde nimekiri esikoha, saades 5 300 häält ehk 27,3 % kõigist antud häältest. Valimiste tulemuste põhjal sai Töörahva Ühine Väerinne Tartu linnavolikogus 60-st kohast 15 kohta. Linnavolikogusse valiti silmapaistvad revolutsionäärid H.Heidemann, R. Pälson, V. Sassi. Suure kaotuse osaks sai sotside ja isesotside partei.

Ulatusliku selgitustöö tulemusena olid Tartu Ühise väerinde võistluslipu alla koondatud mitte üksnes tööstusproletariaat vaid ka osa väikekoodanlusest. [1]

Peale majanduskriisi raugemist, eriti 1923.a. lõpul algas kodanluse pealetung töölisliikumisele. Algasid töölisliikumise tegelaste massilised areteerimised, politsei poolt rüüstati töölisorganisatsioone. Tartus areteeriti V.Sassi; R. Päl-

---

[1] "Edasi" nr. 245, 13.detsember 1963

sonil õnnestus põgeneda Tallinna, kus ta aga langes 1.detsemri ülestõusu päevil.

Rüüstati Proletaarse Üliõpilaste Seltsi (suleti 1924.a. detsembris).

1924.a. novembris toimus Tartus järjekordne kodanluse poolt lavastatud poliitiline kohtuprotsess - "149 protsess". 46 inimest mõisteti eluks ajaks sunnitööle, nende hulgas ka tartlased V. Sassi, O. Sepre, O. Künnapuu jt.

Vaatamata nendele repressioonidele jatkas Tartu proletariaat ~~kak~~ koos kogu eesti töölistega ettevalmistusi relvastatud ülestõusuks ja kodanluse võimu kukutamiseks. Tartus ja Lõuna-Eestis organiseerisid ülestõusu ettevalmistamist EKP Tartu Komitee H. Heidemanni ja Villem Trommeli juhtimisel, kes töötasid koos paljude teiste töölisaktivistidega.

Moodustati proletaarseid võitlussalku. 1924.a. sügiseks oli Tartus loodud võitlussalku, kuhu kuulus üle 100 inimese. Kavandati ka üksikasjaline ülestõusuplaan, mille järgi tuli esmajärjekorras vallutada Tartus paikneva II divisjoni staap, raudteejaam, raadiojaam, politseiasutused. 18.sept. tabas Politsei H. Heidemanni, hiljem veel 77 inimest. Kõik revolutsioonilised töölisorganisatsioonid suleti. Ainult Ülikooli Sotsiaal-filosoofiline Üliõpilaste Selts jäi esialgu puutumata. H. Heidemanni ja V. Trommeli arreteerimine ja nende kaaslaste

arreteerimine oli raskeks hoobiks ülestõusu ettevalmistamisel, kuid see polnud siiski surmav. Ülestõusu ettevalmistamist jatkati. Novembri lõpuks oli Tartus loodud uus võitlussalk, kes ootas märguannet väljaastumisels. EKP Keskkomitee ei pidanud otstarbekaks alustada ülestõusu kogu maal üheaegselt, sest kardeti, et sel juhul võivad kodanlikud võimud tähtaja teada saada. Ülestõusu otsustati alustada kõigepealt Tallinnas ja alles pärast seda teistes paikades. 1.dets. ülestõus Tallinnas aga ebaõnnestus ning seetõttu Tartus mingeid väljaastumisi ei toimunud, kuigi purustati Vasula raudteesild Tartu-Tapa raudteel ja sideliinid, et takistada sõjavägede saatmist Tallinna.[1]

Pärast ülestõusu mahasurumist tabas areteerimislaine ka Tartu ülestõusu organiseerijaid.

1925.a. suvel toimus Tartus järjekordne kohtuprotses s-- 78 protsess. Kohtuotsusega lasti H. Heidemann maha, rida kommuniste mõisteti eluks ajaks sunnitööle või vanglasse. Nagu kogu Eestis, purustas kodanlus peale 1.detsembri ülestõusu ka Tartus peaaegu kõik ametiühingud. Suleti Tartu Ametiühingute Kesknõukogu. Töölisliikumisse saabub teatud ajaks mõõnaperiood.

---

[1] "Edasi" nr. 237, 1.dets. 1964.

Uus elavnemine algas Tartus 1927. aastast alates. 1928.a. asutati Tartu Noorkommunistide Ühing, mille liikmeteks olid revolutsiooniliselt meelestatud töölisnoored ja üliõpilased. Juhtivat osa ühingus etendasid Arnold Kriiseman, Elmar Vassil jt. Ühing suleti aga peagi.

1928.a. toimus Tartus teine suurem streik kodanliku diktatuuri ajal - trükitööliste streik.

22. märtsil toimumud trükitööliste koosolekul võtsid Tartu trükitöölised vastu otsuse streigi alustamise kohta.

23. märtsil kujunes olukord Tartu trükikodades järgmiseks:

"Bergmanni" trükikojas, kus töötas 40 töölist, ilmus 23. märtsil tööle 12 inimest.

"Postimehe" trükikoja 105 töölisest jäi tööle vaid 38.

"Varraku" trükikojas jäi 25 töölisest tööle 7. "Laakmanni" trükikoja 92 töölisest läks streigiga kaasa 25 inimest, peamiselt trükiladujad.[1] 23. mai öösel algas ka Tallinna trükikodade trükitööliste streik. Streiki alustasid kõik trükitööliste ametiühingusse kuuluvad töölised kokku umbes 500 inimest. ("Päevalehe", "Vaba Maa", "Ühiselu" jt. trüki-

---

[1] "Postimees" nr. 82, 23. märts 1928.

kojad). 1928.a. streik haaras kõiki Eesti trükitöölisi.

Töölised nõudsid palga tõstmist, kollektiivlepingu sõlmimist jne.

Tartus toimus juba 22. märtsil ettevõtjate ja töölisvanemate väike koosolek, kus nimetatud küsimusi pikemalt arutati. Töölisvanematele anti nende nõudmiste suhtes järgmine vastus: "Alaline võitlus turul on viimasel ajal tööhinnad 30 % võrra alla surunud. Suurem osa trükikodasid lõpetasid eelmisel aastal vaevalt otstøotsaga kokku saades. Mõistagi et sarnastel tingimustel palgakõrgendusest juttugi ei saa olla. See aga ei tähenda nagu ei tahaks meie töölistele üldse palku juurde lisada - üksikutele hoolsatele töölistele on palgatõstmine alati võimalik. Tõsta palgamiinimumi, mis praegu on 18 krooni nädalas, ei ole meie äranägemise järgi õige. Et palgamiinimum 18 kr. sugugi madal ei ole võrreldes üldiselt meie palkade olukorraga, seda näeme, kui kõrvutame teiste õppinud tööliste palgad, rääkimata riigiasutuste ametnike palgast. (postkontorite ja jaamaülemad saavad vähem palka). Kollektiivlepingu sõlmimine, sel kujul nagu esitatud, tähendaks trükikodade töö edukuse takistamist." Tüüpiline ettevõtjate demagoogiline vastus, kus ühelt poolt peetakse palgatõstmist täielikult võimatuks, teiselt poolt aga lubatakse seda siiski üksikutele

"hoolsatele" töölistele. Lõpuks lisandus veel teatav ähvardus streikivate tööliste aadressil, kus "arusaamatuste äraho idmiseks loetakse vajalikuks tähendada, et need töölised, kes teisi töölisi streigi puhul ähvardavad, eriti neid, kes soovivad tööd teha, edaspidi töökodades tööd ei leia." Ühtlasi loeti töölt lahkumuteks kõik streikijad, kes ei ilmunud tööle 24. märtsiks.[1]

Vaatamata kõigile ähvardustele ei suudetud streiki murda. Kuigi streikivate tööliste asemele suudeti mõningal määral uut tööjõudu muretseda ("Varraku" trükikojas 6 uut töölist, Mathieseni trükikojas 6 töölist, "Postimehes" 4 töölist), ei suutnud ka see abinõu sundida streikijaid järeleandmisele.[2] Streikijate keskel valitses kindel üksmeel. Nii ilmus E.Bergmanni trükikojas ähvarduste mõjul tööle vaid 1 tööline, "Postimehe" juures 2 töölist. Ülejäänud trükikodades streigimurdjaid ei leidunud.[3]

Kestes 4 kuud, ületas see streik oma visaduselt kõik varasemad. Streikijaid abistati Trükitööliste ametiühingu kaudu. 4 kuu jooksul anti ainuüksi Tartu ühingu kassa kaudu abi 36. 984 krooni, kusjuures streigiabi kõrgem norm oli

---

[1] "Postimees" nr. 81, 22.märts 1928.

[2] "Postimees" nr. 86, 27. märts 1928.

[3] "Postimees" nr. 86, 27.märts 1928.

28 krooni nädalas. Kuna streigi lõpetamise järel jäi suur osa töölistest tööta, maksti neile toextust veel kuni 6. oktoobrini.

21. juulil 1928.a. oldi sunnitud streik lõpetama, sest kodanlusel läks siiski korda altkäemaksude, surve ja teiste sääraste meetoditega kaasa tõmmata vähese klassiteadlikkusega töölisi - nn. seebisööjaid.[1] Peamiseks põhjuseks streigi lõpetamisel oli aga töötajate raske majanduslik olukord. Kujunenud olukorras lõpetati ka välisabi andmine. Nii suruti kapitalistide poolt järjekordselt maha tööliste õigustatud nõudmine oma majandusliku olukorra parandamiseks.

Kuid streigikuud näitasid Tartu töölistele, et nende ühtsueses on suur jõud ja et nende võitlust toetavad töölised üle kogu riigi. See aitas kaasa veelgi hoogustada ametiühingute tegevust, aitas koondada tööliste ridu.

Tekitatud majanduslik kahju oli 70 % suurem kui 1935.a. kõigi streikide puhul kokku.[2]

Kriisiperioodi suuremaks väljaastumiseks oli 1931.a. toimunud rätsepatööliste üldstreik, mis toimus üheaegselt

---

1

1 "Edasi" nr. 27, 8.veebr. 1957.

2 Eesti Statistika", 1936, lk. 475.

Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Valgas. Streik kestis seitse nädalat ja lõppes tööliste osalise võiduga. Sõlmiti kollektiivleping ja ka palku tõsteti mõningal määral. [1]

Üldstreik oli ka 1935.a. Tartu, Narva, Pärnu ja Viljandi kingseppade streik. Streigi tagajärjel tõsteti Tartu kingseppade palka 15 % võrra. [2]

1935.a. toimus Tartu Kammivabriku tööliste streik, mis kestis küll lühikest aega. Tööliste nõudmine palka suurendada täideti; igale töölisele lisati töötasu 2 senti tunnis juurde. Kuid streikijatel polnud tehases enam töökohta. [3]

Kõrvuti streigiliikumisega tekkis Eestis, eriti kriisi aastil koos töötute armee kasvuga ka ulatuslik töötute liikumine. 30-ndatel aastatel muutub Tartu selles osas üle vabariigi juhtivaks keskuseks. Kuigi 20-ndate aastate teisel poolel haarasid selle liikumise juhtimise enda kätte sotsid, valiti juba 1930.a. detsembris töötute koosolekul revolutsiooniliste tööliste juhtimisel (E. Vassil, A. Potin, jt., seisid ühenduses EKP-ga) uus Tartu Töötute Komitee. Tartu töötute liikumise juhtimine läks revolutsiooniliste tööliste ja nende kaudu EKP

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 106

[2] "Tööliste Hääl" nr. 3, märts 1935, lk. 43.

[3] "Edasi" nr. 240, 4. dets. 1960.

kätte. Uue komitee poolt organiseeriti juba järgmisel päeval peale valimisi Raekoja väljakul töötute meeleavaldus, kus nõuti linnavalitsuselt tööd ja leiba. [1]

I ülemaaline töötute kongress toimus 1931.a. Tallinnas veebruaris. Kongressi juhatajaks valiti E. Vassil Tartust. Politsei poolt püüti kongress igati nurja ajada; arreteeriti E. Vassil. Kongressi revolutsiooniline vaim sai sellest ainult lisa. Süütõendite puudumisel oli politsei sunnitud E. Vassili vabastama.

1931.a. aprillis organiseeriti Tartus EKP komitee E. Vassil siliga eesotsas.

Sellest ajast alates hakkab EKP mõju nii Tartu töötute kui ka tööliste ja pahempoolsete ametiühingute osas kiiresti kasvama.

II ülemaaline töötute kongress toimus 13.-14.detsembril 1931.a. juba Tartus. Saadikuid oli kongressile saabunud 45. Kõnedega esinesid Joh. Sepp, E. Vassil, R. Laes jt. Nõuti tööpäeva lühendamist, et kõik töötud saaksid tööd. Leiti, et oleks aeg oma maa elu samuti ümber kujundada kui seda tehti

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost , lk. 106.

Venemaal.[1] Jällegi ei saanud politsei läbi areteerimisteta. Areteeriti kongressist osavõtnud Tallinna töötute juht A. Lind, kes kongressil „tarvitas ränku sõnu maksma riikliku korra ja vabariigi valitsuse aadressil ja ässitas koosolijaid."

Teisel päeval valiti üleriiklik töötute komitee, kuhu kuulusid Lind, Tulper, Simson jt. Tallinnast, Vassil Tartust.

Võeti vastu rida resolutsioone, mis esitati ka vabariigi valitsusele ja mille täitmist kiires korras nõuti. Nõuti sotsiaalkindlustuse seaduse maksmapanekut, tööandmist ainult tööbörside kaudu, töötute esindajaid tööbörsi juhatusse, hädaabitööde päevapalga alammäära tõstmist jne. Väga olulisteks nõudmisteks olid: poliitiliste vangide vabastamine, riiklike kulutuste vähendamiseks nõuti Kaitseliidu kaotamist, samuti kaitseväe kulude vähendamist. Sotside tegevuse kohta võeti vastu resolutsioon, milles kongress nende poliitilise tegevuse hukka mõistis. Nõudmiste täitmata jätmise korral soovitati teostada näljastreike ja näljamarsse. "Leidus isegi kõnelejaid, kes rõhutasid, et töötute poolt esitatud nõudmiste täitmata-jätmise korral tuleb luua töörahva valitsus."[2]

---

[1] "Postimees" nr. 340, 14. dets. 1931.

[2] "Postimees" nr. 342, 16. dets. 1931.

Pärast kongressi korraldas Tartu Töötute Komitee järjekindlalt töötute koosolekuid, kus peeti ettekandeid ning teostati poliitilist selgitustööd ja agitatsiooni. Ettekannete teemadest võiks nimetada järgmisi: "Kapitalism või sotsialism", "Millest on tekkinud töö puudus ja selle lahendamise viis", "Naistööliste olukord" jt. [1]

1932.a. saabusid Tartusse mitmed aktiivsed töölisliikumise tegelased - A. Kriisemann, kes oli vabanenud vanglast, Tallinnast revolutsioonilise tegevuse pärast väljasaadetud O. Cher. Mõlemad võtsid aktiivselt osa töötute komitee tegevusest. A. Kriiseman valiti kohe Tartu Töötute Komitee sekretäriks; peale tema areteerimist asus sellele kohale O.Cher. O.Cher esines rea ettekannetega olukorrast Nõukogude Liidus, sotsialismi ülesehitamisest jne. 1933.a. areteeriti Tartus järjekordselt rida töölisliikumise juhte, nende hulgas ka O. Cher, A. Hint, E. Lepik jt., keda süüdistati liig aktiivse osavõtu pärast töölisliikumisest. [2]

1932.-1933.a. arenes töötute liikumine Tartus hoogsalt tõusuteed. Töötute arv Tartus oli tõusnud maksimumini, ula-

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 107.

[2] "Võitluse Lipp", nr. 3, 10.juuni 1933.

1933.a. 4 211-ni (vt. lk. 67).

Ka III ülemaaline töötute kongress toimus Tartus - 23. ja 24. jaanuaril 1933.a.

Lisaks varasematel kongressidel esitatud majanduslikele ja poliitilistele nõuetele, võeti vastu veel resolutsioonid sõjaohu ja Nõukogude Liidu kaitse küsimuses, kus kutsuti üles "paljastama N.Liidu vastase sõja puhkemise hädaohtu ja tema põhjusi ning kutsuma üles kogu töörahvast Nõukogude Liidu kaitseks." [1]

Ka sellel kongressil areteeriti koosoleku juhataja A.Vilms Narvast. Nimelt oli ta lubanud hääletusele kaitsepolitsei poolt keelatud 2 resolutsiooni. Resolutsioonides oli märgitud, et majandusliku kriisi ja tööpuuduse lahendamiseks tuleb töörahval ühiselt välja astuda kõigis kapitalistlikes maades. Selleks luua kõigepealt töörahva ühine väerinne kurnajate vastu. Edasi kritiseeriti "lubamatute väljenditega" vabariigi valitsuse tegevust. Nõuti ka poliitilise politsei kaotamist. [2]

Järgmisel päeval valiti uus Üle-Eestimaaline Töötute Komitee, kuhu kuulusid O. Cher, A. Lind jt. Üle-Eestimaaline

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 108.

[2] "Postimees" nr. 20, 25. jaan. 1933.

Töötute Komitee asukohaks otsustati jätta Tartu, kuna siin ei kehtinud sõjaseisukorda nagu Tallinnas ja seetõttu kujunesid võimalused tegutsemiseks palju ulatuslikemaks (sõjaseisukord Tartus kehtestati 1933.a. augustis).

Majanduskriisi periood oli töötute liikumise kõrgperioodiks. Kriisi taandudes hakkas liikumine vaibuma.

Samal ajal hoogustub aga uuesti streigiliikumine. Toome selle kasvu kohta peale majanduskriisi lõppu järgmised näitajad: (andmed on üleriiklikud)

Aastad	Streikide arv	Streigist osavõtjate arv	Streigist puudutatud ettevõtete arv
1934	10	1369	12
1935	27	5043	423
1936	16 töötüli	2539	56
	24	13930	

1935.a. võttis streikidest osa umbes 4 korda rohkem töölisi kui 1934. [1] Kui 1934.a. streikis streigist haaratud ettevõtete töölistest 53,8 %, siis 1935.a. oli neid juba 78,6 % .[2]

---

[1] "Tööliste Hääl" nr. 4, aprill 1937, lk. 86

[2] "Eesti Statistika", 1936, lk. 322.

Peamine nõudmine, millega töölised, välja astusid, oli töötasu kõrgendamise nõue (1935.a. - 88,9 % väljaastumiste üldarvust vt. tabel nr. 8). Olulise tähtsusega oli palga mittemaksmine ja selle kinnipidamine, mis 1937.a. ületas isegi 50 % kaebuste üldarvust. Järgnesid töölt vallandamine enne tähtaja lõppu, valed sissekirjutised palgaraamatusse töölepingut puudutavate tingimuste üle ja palgxaraamatu mitteväljaandmine.

Tabel 10[1]

Streikide peamised põhjused

Aastad	Palga nõudmine	Korratu palgamaksmine	Muud nõudmised
1933	75,0 %	25,0 %	-
1934	80,0 %	10,0 %	10,0 %
1935	88,9 %	-	11,1 %
1936	62,5 %	12,5 %	25 %

1935.a. asutati Vabariiklik Töötülide Lahendamise Komisjon (TLK). TLK sekkus kollektiivse töötüli lahendamisse juhul, kui ei saavutatud ettevõtja ja streikijate vahel kokkulepet töökaitseinspektorite vahetalitusel. Keskmiselt õnnestus töö-

[1] "Eesti Statistika", 1938, lk. 327.

kaitse inspektoril lahendada 1936. aastal umbes 30 % töötülidest, TLK-l 50 %. [1]

Kuigi streigid kandsid enamuses majanduslikku iseloomu, ei vähendanud see nende poliitilist tähtsust, kuna nad olid oluliseks teguriks Töörahva Ühisrinde tugevdamisel. Kui 1934.a. streigid toimusid üksikutes ettevõtetes, jäid isoleerituks (ka 1931.a. rätsepatööliste üldstreik), siis alates 1935.a. hakkavad streigiliikumises järjest suuremat tähtsust omama ametiühingud. Streike hakatakse korraldama tootmisharude kaupa, haarates kaasa ka suurettevõtteid.

Fašistliku diktatuuri ajal muutus klassivõitlus tunduvalt raskemaks. Tuli leida uusi vorme ja tööd selle jätkamiseks. Peale 1. mai tähistamist 1933.a. oli areteeritud rida töölisliikumise tegelasi (O. Cher, A. Hint jt.) ning suletud pahempoolsed töölisorganisatsioonid.

30-ndate teise poole iseloomuliku nähtusena tugevneb progressiivse intelligentsi osa Tartu töölisliikumises.

Juba 1927.a. oli Tartusse asutatud Töölisteatri Ühing. Ühingu tegevus aga jäi pikemat aega täiesti soiku ning alustas 10 aastat hiljem 1937.a. Peale progressiivse intelligentsi astusid 1938.a. ühingu liikmeteks ka mitmed töölisliikumise

---

[1] "Eesti Statistika", 1936, lk. 341.

tegelased. (nagu Paul Keerdo, Osvald Hirsch, A. Hint, O.Sepre, M. Lepik jt. Repertuaari valikul lähtuti revolutsiooniliste ideede levitamise vajadusest. Teater lavastas selliseid näidendeid nagu E. Tammlaane "Raudne kodu", A. Korneitšuki "Platon Kretšet" jt. 1938.a.-1939.a. I pooleni tegid a/ü Töölisteatri ühingu kaudu revolutsioonilist selgitustööd rahva hulgas P. Keerdo, O. Sepre, A. Uibo, L. Illisson, I. Kruus jt. Levitati marksistlikke vaateid, organiseeriti poliitringide tööd, anti välja seinalehti jne.

27. juulil 1939.a. suleti sisekaitseülema käskkirja põhjal Töölisteatri Ühing.

1939.a. aprillis asutati uus legaalne tööliste ja haritlaste organisatsioon - Tartu Alkoholivastane Kultuuriühing. Ühingusse kuulusid Tartu Töölisühingute Keskliidu esimees Kr. Jalak (oli ühingu esimees), O. Hirsch, P. Keerdo, H. Habermann, M. Laosson, A. Uibo, I. Kruus jt. Ühingu progressiivne suund ja sinna kuuluvate isikute maailmavaade ei andnud aga juba selle asutamise algusest peale valitsusvõimudele rahu. Poliitiline politsei jälgis pidevalt ühingut igal sammul. Ühingu liikmed pidasid loenguid töölis- ja ametiühinguliikumisest, majandusteadusest, kirjanduse ja kunsti arengust Nõukogude Liidus jne. Ametiühingu aktivistid tegid ühingu kaudu laialdast selgitustööd. Asjata ei iseloomustatud poliitilise

politsei poolt ühingu tegevust kui moodust "hoida koos töölismassi aktiivsemat osa ja süvendada kommunistlikku meelsust, kuna kutseühingutes on normaalpõhikirjade alusel poliitiline tegevus võimata."

Alkoholivastase Ühingu tegevusse püüti kaasa tõmmata ka naisi.

1940.a. kevadel sulges sisekaitseüllem Tartu Alkoholivastase Kultuuriühingu. [1]

Need kodanlikud repressioonid töölisliikumise sumbutamiseks ei andnud aga enam tulemusi.

1939.a. muutusid Tartu tööliste nõudmised järjest resoluutsemateks. Tööliste organiseerimisel tegi suure töö ära Tartu Töölisühingute Keskliidu juhatus eesotsas energilise esimehe Kr. Jalaka ja sekretäri Osvald Hirschiga. Oma kõnedes kriipsutasid nad kindlalt alla klassivõitluse ja tööliste organiseerituse tähtsust, kutsudid töölisi üles astuma ametiühingutesse, selgitasid Eestimaa Töölisühingute Keskliidu ja Töölisklubide oportunistlikku tegevust. Tööliste koondamiseks pandi toime organiseerimiskuid ja -nädalaid, 1939.a. 3. novembril toimus Tartu Töölisühingute Keskliidu, Tartu kutseühingute

---

[1] "Edasi" nr. 117, 14. juuni 1961.

juhatuse, Tartu töölisvanemate ühine koosolek, kus võeti vastu märgukiri peaministrile, majandusministrile ja sotsiaalministrile. Märgukirjas olid Tartu tööliste nõudmised töötuduse likvideerimise kohta, elukalliduse alandamise, haiguskindlustuse parandamise ja organiseerimisvabaduse laiendamise kohta:[1]

1. Elukalliduse s.o. hindade tõusule tuleb astuda resoluutselt vastu, tarbekorral esmajärguliste toiduainete (või, liha, kartuli jne.) eksportdi piiramisega ja meil mitteprodutseeritavate tarbeainete impordi suurendamisega. Hindade kontroll tuleb teostada.

2. Tööliskorterite üürid tuleb normaliseerida ja kohandada tööliste sissetulekutega.

3. Tööpuuduse vastu kindlustamine, tööliste vanaduspensioni ja invaliidsuse vastu kindlustusseadused tuleksid kiires korras ning töölisi rahuldaval kujul välja töötada ning maksvusele panna.

4. Tööpuuduse vastu võitlemiseks tuleks teostada senisest suuremal määral riiklikke investeeringuid.

---

[1] 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn, 1960, lk. 79.

Need nõudmised olid kodanlikule valitsusele viimaseks hoiatajaks kujunenud olukorra tõsidusest ja tema rahvavaenuliku poliitika ummikusse jooksmisest. Tööliste nõudmiste rahuldamiseks ei võetud midagi ette.

1940.a. märtsis saadeti Tartu tööliste poolt valitsusele protestikiri tööpäeva kavatsetava pikendamise suhtes. Töölised mõistsid, et see oleks jällegi toonud kaasa üldise tööpuuduse suurenemise, tööpalkade vähenemise ja üldise elatustaseme languse. [1]

Tartu tööliste poliitiline aktiivsus ja töölisorganisatsioonide tegevusühtsus oli tunduvalt kasvanud.

Kodanlik valitsus ei olnud oma jõududega enam suuteline kujunenud raskest majandustlikust ja poliitilisest kriisist väljuma. Maal kujunes välja revolutsiooniline situatsioon.

---

[1] 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 31.

2. osa

1940.a. revolutsioonilised ümberkorraldused Tartu majanduselus.

1940.a. suveks olid Eestis küpsenud tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks ja kodanluse võimu kukutamiseks. Tartus juhtis kohaliku parteiorganisatsiooni tegevust linnakomitee eesotsas revolutsionäär V. Sassiga.

21. juunil 1940.a. toimunud Tallinna tööliste väljaastumist toetasid samal päeval demonstratsioonid ja miitingud kõigis vabariigi suuremates keskustes.

Tartus toimus rahvarohke demonstratsioon. Umbes kella 11-ks kogunes Tähe tänavas asuva töölismaja ette enamus Tartu töölisskonnast. Siit liiguti lippude ja loosungitega Raekoja ette, kus toimus miiting. Miitingu avas Tartu Töölisühingute Keskliidu esimees Kr. Jalak.

Miitingul esinesid kommunistid P. Keerdo, H. Habermann, N. Ruus jt. Kõnedes paljastati fašistliku valitsuse rahvavaenulikke mahhinatsioone ja nõuti uue valitsuse moodustamist.

Järgmisel päeval organiseeriti Tartus veelgi võimsam demonstratsioon ja miiting Raekoja väljakul. Raekojal heisati punane lipp. "22. juuni "Postimees", mis ilmus juba töölisühingute esindaja osavõtul ja andis seetõttu objektiivset informatsiooni päevasündmustest, kirjutas Tartu sündmuste kohta: "Üksmeelselt kiideti heaks demokraatliku valitsuse moodustamine. Ühtlasi märkisid kõnelejad Kr. Jalak, V. Sassi, dr. V. Hion jt. vajadust koondada töörahva jõude edaspidiseks võistluseks. Koosoleku käigus otustati minna ühiselt vabastama poliitilisi vange. Raekoja eest siirduti rongkäigus Tartu vanglahoone juurde, kus vabastati 2 poliitilist vangi - V. Kalinin ja E. Valdre." [1]

Pärast 21. juuni sündmusi hakkasid legaalselt tegutsema EKP ja EKNÜ organisatsioonid. Tartu senine kodanlik linnavalitsus tagandati ja tema asemele asus uus demokraatlik linnavalitsus eesotsas Kr. Jalakaga. Peale Eesti NSV moodustamist algas kogu vabariigis intensiivne majandus- ja kultuurielu sotsialistlikx ümberkorraldamine. Lühikese ajaga viidi endine kapitalistlik majandus üle uutele sotisalistlikele alustele.

---

[1] "Postimees" nr. 167, 22.juuni 1940.

Tartu linna ja maakonna sotsialistlikku ülesehitustööd juhtis EKP Tartumaa Komitee eesotsas V. Sassiga.

Aasta lõpuks olid peaaegu täielikult natsionaliseeritud tähtsamad tööstus-, kaubandus- ja transpordiettevõtted.

Natsionaliseerimise läbiviimiseks loodi valitsuse otsuse põhjal eriorganisatsioon - Natsionaliseerimise Peakomitee, mis omakorda kujundas komiteed tööstuse, kaubanduse, pankade ning elamute jt. majandusharude natsionaliseerimiseks.

Natsionaliseerimiskomitee voliniku või ettevõtte esindaja initsiatiivil kutsuti kokku tööliste üldkoosolek, kus tehti teatavaks otsus ettevõtte natsionaliseerimise kohta, vana direktsiooni tagandamisest ja komissari määramisest käitise juhtimiseks kuni uue direktori kinnitamiseni.

Pisikäitised ja -ettevõtted reorganiseeriti tööndusartellideks.

1940.a. oktoobriks lõpetati Tartus põhiliselt tööstuse natsionaliseerimine, millele järgnes kohe käsitööndusko-operatiivide ja artellide loomine.
1941.a. alguseks oli natsionaliseeritud 70 tööstusettevõtet, 101 kauplust ja 2380 suurt maja. [1]

---

[1] Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 123.

Sotsialistlikele alustele viidud Tartu majandus hakkas sammuma kiiresti tõusuteed. Esimese nõukogude aasta jooksul suurenes tööstuse kogutoodang üle 2 korra. Üksikutes ettevõtetes kasvas toodang koguni 4-5 korda. Nii näiteks suurenes laivatehase "Jõud" toodang ligi 5 korda. Paljud ettevõtted, mis seni olid töötanud alakoormusega, rakendati nüüd tööle täie võimsusega. Seoses sellega kasvas tunduvalt ka tööliste arv. Üldise suurenes aasta jooksul tööliste arv üle 1,5 korra.

1941.a. veebruaris oli töötajate juurdekasv võrreldes 1940.a. veebruariga 60,3 % võrra suurem. [1]

Saapavabrikus "Astra" suurenes tööliste arv juba 1940.a. oktoobrikuuks 53-lt 100-le. Päevane jalanõude toodang kasvas üle 2 korra.

Ettevõtetes hakkas arenema sotsialistlik võistlus ja ratsionaliseerimistegevus.

Tähtsaks saavutuseks esimesel nõukogude võimu aastal oli tööpuuduse täielik likvideerimine Tartus. Tööpuuduse likvideerimise küsimustega hakati tegelema juba 26. juunil 1940.a., kui toimus järjekordne linnavalitsuse koosolek. Koosolekul

---

[1] "Edasi" nr. 139, 15. juuli 1960.

otsustati:

1. Anda esialgu hoolekandesummadest 100 kr. Tartu Töölisühingute Keskliidu juhatuse korraldusse abiandmiseks puudustkannatavaile töölistele Keskliidu juhatuse äranägemisel.
2. Asuda kiires korras vajalike tööde korraldamisele, et võimaldada tööd töötatöölistele. Tööde kavad esitavad vastavate osakondade juhatajad kiires korras. [1]

26. juunil toimunud koosolekul otsustati esialgu tööd anda 270 puudustkannatavale töötule ja võtta nad 2 nädalaks tööle alates 27. juunist. Lisaks sellele otsustati rakendada heakorrastustöödele veel 200 inimest.

Arvukalt eesti ehitustöölisi leidis tööd Nõukogude Liidu sõjaliste baaside ehitustöödel. Tartu Töölisühisuse Keskliidu vahendusel võimaldati Paldiskis tööd 300-le Tartu töötule. [2]

Tunduvalt suuremat tähelepanu hakati pöörama tööliste elamistingimuste parandamisele.

Nii paigutati Tartus umbes 3 000 kehvades korterites elavat töölisperekonda uutesse natsionaliseerimisel vabanenud

---

[1] 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 156.

[2] Beals samas, lk. 157. 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 157.

korteritesse.

Arstiabi hakati andma tasuta. Rakendati tööle polikliinik, kui kodanlik linnavalitsus oli eraldanud tervishoiule keskmiselt 9 % eelarvest, siis 1941.a. eelarves eraldati selleks 27 % .[1]

Täieliku organiseerumisvabaduse said töölisühingud. Kiiresti kasvas ametiühingute ja ametiühinguliikmete arv. 1940.a sügisel koondati kõik ametiühingud Tartu Ametiühingute Keskliidu ümber. Selleks ajaks oli ametiühingu liikmete arv kasvanud - 17 000 liikmeni. Seega kuulus ametiühingute ridadesse ligikaudu 1/3 linna elanikkonnast.[2]

Üksikute tootmisharude järgi võiks tuua järgmisi näiteid: kui 21.juunil kuulus ametiühingusse 200 ehitustöölist, siis 8. okt. 1940.a. oli ehitustööliste ametiühingu ridades 2650 liiget.

Nahatööstuses oli ametiühinguliikmete arv kasvanud paarilt sajalt 900-le.[3]

Kavandati perspektiivid Tartu tööstuse ülaltoodud reorganiseerimiseks. Plaanide realiseerimise aga katkestas 1941.a. juunis alanud

---

1 Lehekülgi Tartu ajaloost, lk. 124.

2 Sealsamas, lk. 122.

3 1940.a.sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 312.

fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule.

K o k k u v õ t e

Kodanliku diktatuuri perioodi (1920 - 1940) ei muutnud Tartu majandusliku arengu üldilmet võrreldes varasema ajajärguga kuigi suurel määral. Vaatamata sellele, et linn tõusis nimetatud perioodil tähtsuselt kolmandaks tööstuskeskuseks riigis, jäi ta aga tööliste erikaalu osas 1922.a. rahvaloenduse andmete põhjal seitsmendale kohale. Tööliste arv moodustas vaid 14,5 % kogu linna elanikkonnast, 1934.a. rahvaloenduse andmete põhjal oli linna elanikkond kasvanud umbes 19,8 %, kuid tööliste osatähtsus oli langenud sealjuures veelgi - 10,1 %-le.

Teatav majanduslik areng toimus vaid neis tootmisharudes, mis olid kohandatud põhiliselt sisetarbu nõuetele. Suurekes väike-ettevõtete arv (kuni 5 töölisega ettevõtted). Enamus suurtööstus-ettevõtteid (Tartus oli neid vähe) töötas pideva alakoormatusega, kuna puudus turg ja vajalikud resursid. Kuna Tartu töölisklass kuulus oma valdavas enamuses kesk- ja väiketööstustööliste kategooriasse, vajutas see oma pitseri tööliste üldisele olukorrale. Kehtisid ju väike- ja kesktööstuses tunduvalt madalamad palgad kui suurtööstuses. (Nii moodustas palkade vahe nimetatud tööstusharudes 1937.a. 18 %). Tartu koos Kagu-Eestiga kuulus riigi ühte kõige madalamapalgalisemasse piirkonda. ~~Töölisrajoonid asusid enamuses linna kõige kehvemates osades.~~ Kuigi tööliste palgad enne II Maailmasõja algust mõningal määral tõusid, nivelleeris selle täielikult üldine elukalliduse tõus. Tõusid nii toiduainete hinnad kui ka korteriüür.

Üldised kulutused korterile neelasid 1940.a. Tartu

töölistelt keskmiselt 50 % sissetulekust. Tööliste kõrgele elukallidusele (esikoht teiste Eesti linnade hulgas) lisandus krooniline tööpuudus. Igal aastal oli registreeritud peaaegu 1000 töötut. 1932.a. ülemaailmse majanduskriisi kõrgaastal ulatus töötute arv koguni 4211 -ni. 30-ndate aastate alguse majanduskriisi perioodil muutus Tartu Eesti töötatööliste liikumise keskuseks.

1931. ja 1933.a. toimus Tartus töötute ülemaaline II ja III kongress.

Ehkki Tartu töölisklassi põhikoosseisu moodustasid väike- ja kesktööstuse ning käsitööstus-töölised, ei jäänud nad kõrvale üldisest klassivõitlusest. Tööliste võitlus kandis kindlalt organiseeritud iseloomu. Tartu töölisühingud olid koondunud Tartu Töölisühingute Keskliidu ümber, kelle poolt koordineeriti üldist võitlust. Töölisühingute Keskliidu tegevust tuleb aga kahtlemata hinnata vastavalt sellele, kellele kuulus seal antud momendil juhtpositsioon (kas kommunistid või väikekodanlikud oportunistid). Üldised nõudmised, mis töölisühingute poolt ettevõtjatele esitati, olid: 1) palgataseme tõus vastavalt elatusminimumile, 2) üleüldine vanaduse, invaliidsuse ja tööpuuduse vastu kindlustatus, 3) kollektiivlepingud kõikidele tööaladele, 4) tööstuse sisuline kontroll tööliste esindajate osavõtul jne. Suurematest Tartu tööliste väljaastumisteks kodanlikul perioodil olid 1922.a. toimunud nelja metallitööstus-ettevõtte streik ja 1928.a. trükitööliste streik. Kuigi streigid kandsid enamuses majanduslikku iseloomu, ei vähendanud see nende poliitilist tähtsust, kuna nad olid oluliseks teguriks Töörahva Ühise Väerinde tugevdamisel.

Töölisliikumise kõrgperioodil töötas Tartu palju väljapaistvaid revolutsionääre nagu H.Heidemann, R.Pälson, V. Sassi jt.

Töös käsitletud perioodil meie industriaalsest Tartust kõnelda ei saa. Ometi moodustas Tartu töölisklass juba jõu, millega kodanlusel tuli tahes-tahtmatult arvestada.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ И РАБОЧИЙ КЛАСС ТАРТУ В ПЕРИОД БУРЖУАЗНОЙ ДИКТАТУРЫ (1920-1940 гг.)

Р е з ю м е

Период буржуазной диктатуры не изменил общей картины в развитии экономики по сравнению с предыдущим этапом. По данным переписи населения 1922 г. рабочий класс Тарту составлял 14,5% от общего числа городского населения. К 1934 г. это число снизилось даже до 10,1%. Известное экономическое развитие происходило лишь в тех отраслях промышленности, которые были приспособлены в основном к требованиям внутреннего рынка. В промышленности Тарту доминировали различные предприятия мелкой и средней промышленности. Так как в мелкой и средней промышленности оплата труда была гораздо ниже, чем в крупной промышленности (в 1937 г. около 18%), то рабочий класс Тарту в своем большинстве относился к категории низкооплачиваемых, Хотя заработная плата до второй мировой войны в значительной степени возросла, это не превзошло роста общей дороговизны (поднялись цены на продукты, квартирная плата). Ко всей дороговизне жизни рабочих прибавилась хроническая безработица. К 1932 г. число безработных в Тарту достигло 4 211.

В период мирового экономического кризиса 30-х годов окрестности Тарту превратились в центр движения безработных.

В 1931и1933 гг. в Тарту происходили П и Ш конгрессы эстонских безработных.

Борьба рабочего класса в период буржуазной диктатуры носила организованный характер. Рабочие Тарту были в основном объединены в профсоюзы. В 1937 г. вокруг центрального союза рабочих организаций Тарту были объединены 13 профсоюзов. Более крупные выступления тартуских рабочих происходили в 1922 г. — четыре стачки металлистов и в 1928 г. — стачка печатников.

В кульминационный период рабочего движения в Тарту находилось много выдающихся революционеров, как, например, Ханс Хейдеманн, Рудольф Пялсон, Вольдемар Сасси и др.

Хотя мы в настоящей работе не можем говорить об индустриальном Тарту в рассматриваемый период, тем не менее рабочий класс Тарту уже составлял силу, с которой буржуазия должна была серьезно считаться.

Kasutatud allikmaterjalid ja kirjandus.

I Arhiivifondid

Eesti NSV, Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV, RAKA) fond 4364- Tartu Linna Statistikabüroo

II Teatmelis-statistilised teosed

Eesti Statistika, Riigi Statistika Keskbüroo väljaanne, 1929, 1934-1939

Eesti 1920-1930. Arvuline ülevaade, Tallinn, 1931.

Rahva tööala ja ühiskondlik kihistus 1922.a. üldrahvaloenduse andmed, vihik III, Tallinn, 1925.

"Riigi Teataja" 1926.

Tartu juht ja teatmik, Tartu, 1963.

III Kirjandus

Lenin, V.I. Ettekanne II ülevenemaalisel ametiühingute kongressil 20.jaanuaril 1919. Teosed 28 kd.

Eesti NSV ajalugu, II trükk, Tallinn, 1957.

Elango, Õ. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastatel (1925 - 1929), Tallinn, 1958.

20 aastat nõukogude Tartut, Tartu, 1960.

Kareda, E. Tartu ärilast ja äridest, Tartu, 1937.

Lehekülgi Tartu Ajaloost, Tartu, 1964.

Liebmann, A. Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, Tallinn, 1960.

Rannes, E. Tööstusökonoomika probleeme Eestis, Tartu, 1948.

Sepre, O. Eesti kodanlik riik monopolistide teenistuses, Tallinn, 1963.

Sepre, O. Kodanlik Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest, Tallinn, 1964.

Tartu I , Tartu, 1927.

Tartu II, Tartu, 1934.

Tartu III, Tartu, 1935.

Tartu VI, Tartu , 1938.

Veimer, A. Eesti tööstus tõusuteel, Tallinn, 1949.

Veimer, A. Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn, 1958.

Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963.

IV Perioodika

"Tööliste Hääl". Eesti Töölisühingute Keskliidu ja töölisnõukogude häälekandja 1935, 1937.

"Edasi". EKP Tartu Linnakomitee, EKP Tartu Rajoonikomitee, Tartu Linna TSN ja Tartu Rajooni TSN häälekandja. 1960-1961, 1963-1964.

"Postimees". 1920-1924,1928,1931,1933, 1940.

"Töö ja Tervis". Eesti Haigekassade Liidu häälekandja.1927.

"Tööliste Elu". 1929.

"Tööliste Võitlus". Ametiühingute häälekandja. 1932.

"Võitluse Aeg". Ametiühingute häälekandja. 1931.

"Võitluse Lipp". Pahempoolsete ja kehvikute häälekandja.1933.

S i s u k o r d.

Sissejuhatus Lk.

I peatükk, Tartu tööstusliku tootmise iseloom kodanliku diktatuuri perioodil..... 7

II peatükk, Tartu töölisklassi olukord kodanliku diktatuuri ajal..... 41

III peatükk, Tartu tööliste klassivõitlus 1920--1940 .....

1. osa, Töölisliikumine Tartus kodanlikul perioodil..... 74

2. osa, 1940.a. revolutsioonilised ümberkorraldused Tartu majanduselus 108

Kokkuvõte..... 115

Resümee..... 118

Kasutatud allikmaterjalid ja kirjandus..... 119